

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

Ústav české literatury a komparatistiky

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jana Česká

FABULA ET HISTORIA: VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN A FIKČNÍ

STRATEGIE HISTORIOGRAFIE

Fabula et historia: Václav Hájek of Libočany and fictional strategies of
historiography

Praha 2014

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Petr A. Bílek, CSc.

Prohlašuji, že jsem práci nevyužila v rámci jiného vysokoškolského studia ani k získání jiného nebo stejného titulu, dále že jsem řádně citovala všechny použité prameny i literaturu a že jsem práci vypracovala samostatně.

V Praze dne

Děkuji prof. Bílkovi, svému milému vedoucímu, za důvěru vloženou ve mě a mé téma a za vstřícnou a motivující péči, kterou mi během psaní věnoval.

Děkuji dr. Andrlové Fidlerové za konzultace a zásadní pomoc v tříbení myšlenek.

Děkuji svému příteli za to, že do mě hučel, když to bylo potřeba, a že nehleděl času ni peněz, abych měla na čem psát, jednoduše za to, že dlouhodobě, sverpě a důsledně, krotí techniku i mě.

A děkuji svým rodičům za to, že mě láskyplně živí, šatí a podporují.

Identifikační záznam:

Česká, Jana. *Fabula et historia: Václav Hájek z Libočan a fikční strategie historiografie* = *Fabula et historia: Václav Hájek of Libočany and fictional strategies of historiography*. Praha, 2014-07-28. 78 s. Diplomová práce (Mgr.). UK, FF, ÚČLK. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Petr A. Bílek, CSc.

Abstrakt / Abstract:

Odborné recepci díla Václava Hájka z Libočan se dosud vyčítalo nezohledňování dobového rétorického diskurzu, ze kterého *Kronika česká* vycházela. Z rozboru dosavadní kritiky a interpretace Hájkovy kroniky i z excerptce klíčových bodů teorie fikčních světů v této práci vyplývá nedostatek znalostí o raněnovověké diskurzivní praxi, která určovala fikčnost textu/ů, ale též o formální stránce díla. Teprve díky zevrubnému poznání obou těchto aspektů bude totiž možno docílit moderního využití *Kroniky české* a jí podobných děl jako pramenů i jako dílčích kroků v literárním vývoji. Práce sestává z výběru teoretických nástrojů pro odlišení fikčního a nefikčního narativu, přehledu recepcí *Kroniky české* v kompendiích a textech doprovázejících vydání díla a na závěr v syntéze teoretických závěrů a praktických klasifikací Hájkovy kroniky, tedy přináší zhodnocení jejich výpovědní hodnoty ohledně současného (ne)fikčního statutu díla.

So far the academical reception of *Czech chronicle* by Václav Hájek of Libočany was criticized for not being considerate of the early modern period literary context. It can be concluded from this paper's analysis of previous critiques and interpretations of Hájek's chronicle and from the excerption of key aspects of the theory of fictional worlds, that there is a lack of knowledge about the early modern period discursive praxis, which defined the fictionality of text(s), as well as about formal and methodical aspects of this kind of work. Only through a thorough inspections of these two aspects it is possible to understand *Czech chronicle* and similar works as both historiographical sources and components of literary progress. This paper is comprised of selection of theoretical tools meant to identify the distinctions between fictional and non-fictional narratives, of overview of Hájek's chronicle's reception in compendia and editorial comments, and finally of a synthesis of theoretical conclusions and practical classifications of Hájek's chronicle, meaning this paper evaluates their expressive value regarding the current (non-)fictional state of *Czech chronicle*.

Klíčová slova / Key words:

Teorie fikčních světů, fikční narativ, nefikční narativ, historiografie, reference, fakticita, kroniky, raný novověk.

Theory of fictional worlds, fictional narrative, non-fictional narrative, historiography, reference, facticity, chronicles, early modern period.

Obsah

Fabula et historia	6
1 Hranice fikce.....	12
1.1 Obtíže současného historiografického narativu	13
1.2 Předvědecký historiografický narativ jako pramen.....	15
1.3 Reference a textové příznaky (ne)fikce.....	16
1.4 Kontextové příznaky (ne)fikce.....	23
1.5 Narativní vědomí.....	29
1.6 Shrnutí.....	35
2 Recepce <i>Kroniky české</i> Václava Hájka z Libočan	38
2.1 Základní body kritiky	41
2.2 Shrnutí.....	59
3 Syntéza	61
3.1 Úplnost, prvotní chronologie a narativní přítomnost	61
3.2 Nepřístupné výroky a zalidňování světa postavami.....	65
3.3 Práce s prameny a narativní emoční apel	67
3.4 Odpovědnost a referenční body verze světa	69
3.5 Shrnutí.....	71
Závěr.....	73
Literatura.....	76
Prameny	77

Úvod

Fabula et historia

V klasické rétorice *fabula* a *historia* představují dva druhy fiktivního vyprávění (*fictanarratio*) při popisu události. Fabula neobsahuje pravděpodobné, ani pravdivé věci, zatímco *historia* líčí událost, která se skutečně stala, ale je to již příliš dávno na to, aby se někdo pamatoval. (Ueding, 2003:101) Mohlo by se nám za nejdůležitější zdát ono dělení, které zdánlivě systematizuje svět na (v dnešním slova smyslu) *fikční* a *historické*. Z hlediska vývoje literatury a zaznamenávání paměti však až do příchodu osvícenské vědy přežívalo jako nosné fiktivní vyprávění obecně, které umožňovalo řečníkovi podnitit obrazutvornost ve svém recipientu a nadchnout jej pro vlastní argumenty. Funkční splétání fabule a historie v jediné vyprávění můžeme nejlépe pozorovat na vrcholném „umění“ novověku – homiletice, ve které se autoři historiografií neváhali po formální stránce inspirovat.

Z dnešního – a už osvícenského – pohledu se nicméně předvědecká¹ historiografie jeví – a jevila – problematicky. Její účinné propojení poučení,

¹ Označení *předvědecký* chápu ve smyslu textu předcházejícího pozitivistické stanovisko a důraz na empirii. V práci cílím na výklad konkrétního díla poloviny 16. století a jeho moderní reflexe, pojem proto užívám volně a dále jej nerozebírám.

pobavení a zaujetí recipienta ji v mnohých ohledech diskvalifikuje z pramenné základny našeho poznání minulosti, neboť v čase po tzv. moderní „krizi historiografie“ úpěnlivě dbáme toho, co bychom zde mohli zatím vágně shrnout pod jaksi éterický pojem *pravdy*. Z podobných pohnutek i pověstná Dobnerova revize Hájkovy *Kroniky české* sestávala v komentářích ze dvou druhů – jednoho zvaného *omissa*, který se věnoval neuvedeným faktům, a druhého zvaného *commissa*, který pokrýval Hájkovy omyly (srov. Kolár, 1981: 20).

Když Hayden White označil historiografii za (fikční) vyprávění a své ostré tvrzení doprovodil tropologickým rozborem,² zařadily se jeho závěry mezi průvodce tzv. lingvistického obratu v humanitních vědách a byly jednou z iniciací snah o oddělení *fikce* od *narativity*. To, co původně znělo jako odsudečné „nařknutí“, nakonec znamenalo obrodný proces, který historické bádání upozornil na jeho potřebu neustávat v polemice s vlastní formou. „Historie je říše juxtapozice.“ (Veyne, 2010: 33) S každým novým srovnáním, které činí, musí revidovat a hlásit svá vlastní hlediska, cíle i výrazivo.

V souvislosti s historiografickou narativitou se tak vynořily nové podněty i pro oblast literární teorie. Vedle potřeby oddělit úvahy o narativitě od hledání hranic fikčnosti, resp. vedle předsevzetí nepřipisovat je apriori sobě navzájem, to byla též nutnost ohledávat signály fikčnosti a vyrovnávat se s jejich ontologickými statusy, která se stala interdisciplinární otázkou. Po desetiletích snahy postihnout a vymezit fikci nebylo nadále možné nevěnovat soustředěnější pozornost i jejímu protipólu, nefikčnímu vyprávění, které bylo dosud odsouváno spíše na pole stylistiky (odborného) textu.

² Srov. White, H. *Metahistory*. Baltimore – London: JHU Press, 1973.

Stará otázka po iluzi literatury (tj. vytváření nových světů) tak zůstala stále aktuální, i když z nových hledisek, z existenčních nejistot humanitních věd. Z jedné strany se dnes historiografie pokouší „očistit“ svůj výklad skrze evidenci procesu rekonstrukce minulosti a skrze striktní omezení modalit vyprávění. Ze strany druhé literární teorie posílená o nástroje teorie možných světů tvoří teorii fikčních světů a s ní nalézají prostředky k mapování styčných bodů fikčního a nefikčního diskursu. Ačkoli se obě zaměřují na vlastní oborové problémy, tj. *co je to literatura* (srov. např. Culler, 2002: 26n) a *zda existuje historiografická metoda* (srov. např. Veyne, 2010), výsledky jejich snah se nekonečně přibližují a skládají mozaiku potřebnou k praktickému překonání postmoderní skepse nad nespolehlivostí jazyka.

Kam nás ale ono pokračující dělení – dříve mezi fikcí a historií, nyní mezi fikcí a narativitou – vede, chceme-li bez předsudků čerpat z dosavadního poznání i z dosavadních zdrojů „zaznamenané paměti“? Když moderní historiografie vyřeší svou krizi předefinováním svého přístupu k dějinám – své metody, řekněme, – co uděláme s *historickou* historiografií, abychom ji nemuseli zcela považovat za literaturu? Jak o ní budeme mluvit v souhrnných dějinách literatury? Bude skutečně potřeba odvrhnout formy sdělení typu Hájkovy *Kroniky české* jako nespolehlivé a nečerpatelné? Nebo máme dnes v naratologii a potažmo i v teorii fikčních světů k dispozici nástroje, které by byly schopny alespoň částečně pomoci v přijetí Hájkova díla v současném kontextu? Může pro historickou historiografií současné členění na fikční – nereferenční a nefikční – referenční narativ něco udělat? Co pro nás dosud *je fikce* u Hájka z Libočan?

V následující práci bych ráda nabídla srovnání vývoje úvah o hraničních oblastech fikčních světů, pro něž za centrum pozornosti volím představu

pravdivosti či verifikovatelnosti, prakticky fakticity výroků. Zaměřit se zde chci na texty Dorrit Cohnové (2009) a Ruth Ronenové (2006), k nimž doplním doprovodné úvahy nad „úhlem pohledu“ (fokalizací, perspektivou, hlediskem ad.) v kontextu fikčního světa ze studií Thomase Pavela (2012), Paula Ricoeura (2002) a Karlheinz Stierleho (2001). Knihu Dorrit Cohnové vybírám z palety pojetí fikční a nefikční narativity proto, že ústřední otázku pro ni představují oblasti splývání a oddělování pozic autora a vypravěčů, a to právě i s ohledem na nefikční historiografický narativ. Cohnová zároveň představuje svým tíhnutím k textově zakotveným indikátorům fikce předstupeň či doprovod bádání Ronenové, která teorii reviduje ve prospěch kontextového a diskurzivního konstituování fikce a své závěry staví na zhodnocení dosavadního směřování oboru (teorie fikčních světů). Ronenová se také vyrovnává s ontologickým aspektem problematiky fikčních entit, díky čemuž její příspěvek umožňuje vypořádávat se s mimojazykovým i jazykově založeným aspektem práce tvůrce či strůjce fikčního i nefikčního díla.

Toto předeštění klíčových momentů obrazu historiografického díla z pohledu teorie fikčních světů, resp. jejího pomezí ve spolupráci s naratologií, bych ráda postavila vedle nároků, jež byly dodnes kladeny na Hájkovo dílo. Jeho kritikům totiž byla dosud vyčítána anachroničnost samotných výtek, které si často nevážily dobového rétorického diskurzu, do kterého Hájkův počín spadá. Zatím ale nebyla zhodnocena přesnost a adekvátnost těchto kritik vůči Hájkově metodě v kontextu požadavků na současnou historiografii. Toto srovnání nám chybělo, neboť na vývoji kritik Hájkovy práce je možné sledovat, jak požadavky na současnou historiografii ovlivňují požadavky na historiografii minulou.³

³ Požadavky zde míním ta formální omezení, která se, jak ukážu níže, stávají distinktivními rysy mezi fikcí a nefikcí.

Mluvíme-li totiž o Hájkovi jako o velkém českém „fabulátorovi“, můžeme odsudek jednoduše smést se stolu s poukázáním na fakt, že takové označení neporozumělo plně dobovým praktikám, či naopak že takové chování dobovým praktikám plně odpovídalo. Co by nás ovšem mělo též zaujmout je otázka, kdy se skutečně jedná o fabulaci a kdy špatně interpretujeme povahu podávané informace; kdy, obecně řečeno, směšujeme nesouvislé kategorie.

Když označujeme Hájkovo dílo či jeho části za literaturu, resp. za fikci, předpokládáme tak, že je možno učinit jeho rozbor z hlediska fikčních světů. Předpokládáme, že poukázáním na nepravdy v textu hodnotíme i charakter mimojazykové reference, se kterou se v jeho díle nakládá. Myslím si proto, že chceme-li se dobrat významu předvědeckých historií, rozkolísaných v našich očích mezi fikčním a nefikčním narativem, bude jednou z vhodných cest revize moderní kritiky, která se na ně snesla, vedle dosavadních představ o hranicích fikce a funkci (pseudo) reference v konstituování světa. Abychom dokázali odlišit, co v Hájkově postupu konstruování historického vyprávění pro nás dnes znamená vytváření fikčního světa, musíme ověřit koncept reference (a nikoli referenci samou, v její konkrétní podobě) ve funkci, kterou mu přisuzujeme – tedy v moci rozsoudit povahu diskurzu jako fikčního či nefikčního. Stejně tak je potřeba konstatovat důsledky nemožnosti ověřit povahu (existence) konkrétní reference manifestované předvědeckým historiografickým textem.

Text *Kroniky české*, jak ukážu na její dosavadní recepci v kap. 2, představuje výjimečnou a problematickou položku i mezi „svými“, tedy předvědeckými historiografickými díly. Předpokládám ovšem, že právě díky svým nebývalým rozporům odhalí něco z jádra onoho střetu mezi literaturou a historií v počátcích jejich oddělování.

Odpověď na otázku, jak z celé této oblasti problémů vystoupit, bude možná jednoduchá, ale složitě dostupná a pravděpodobně nebude ani zodpověditelná v rámci jediného oboru. Ve své práci z dlíčího pohledu teorie fikčních světů chci doložit, proč si myslím, že příštím zcela zásadním krokem bohemistiky (jako jazyka i literatury) by v jejím přispění k teorii poznání minulosti mělo být s ohledem na analýzu jejich diskurzu i vyložení klíčových historiografických pramenů z formálního hlediska. Tak by naše budoucí historická stylistika nabyla na více než jen deskriptivním účelu, její role by mimo jiné spočívala i v zpřístupnění narativních pramenů k jednoduššímu čerpání historických fakt.

1 Hranice fikce

Než v druhé polovině práce přistoupím ke zhodnocení kritiky Hájkova díla, bude zapotřebí popsat v přehledu přechodové pole mezi fikčním a nefikčním narativem (či spíše úžeji jeho typem – historiografickým narativem). K tomu chci využít prací zmiňovaných teoretiček Dorrit Cohnové a Ruth Ronenové, u nichž se chci zaměřit na pojmy související s naší snahou podchytit v tomto prostoru představu pravdy, a to v její manifestaci jako logického myšlenkového konstruktů, stejně jako v intencích ontologických. Obě autorky učinily několik pokusů zakotvit fikci rozpoznatelnými indikátory, které bude vhodné zde představit pro pozdější aplikování. Vzhledem k tomu, že předmětem následného rozboru je specifický předvědecký text, který byl nejednou nařčen z „báchorkovitosti“, zaměřím se blíže na onu stranu hranice, na níž můžeme rozeznat svět fikční. Tato pozornost je motivována ale především skutečností, že narozdíl od teoretického zázemí předvědeckých historiografických textů z dobového pohledu, které mapuje dochovaný rétorický diskurz, není pro tyto texty jako základ formální systematizace odpovídající teorie srovnatelná např. se současnými narativistickými rozborů k dispozici – tu zřejmě nejlépe mohou představovat dnešní zárodky historické stylistiky.

1.1 Obtíže současného historiografického narativu

Uvážíme-li neschopnost jazyka stát se kanálem pro sdílení totožného významu od jedné osoby k jiné, možnosti ideálního předání i jen soudobých informací jsou omezené. Jsou-li pro nás navíc zdrojem převážně jen nepřímá svědectví a svědectví ovlivněná svým omezeným hlediskem, jak potom lze *poznat* minulost? A i když pečlivou a informovanou interpretací překleneme komunikační překážky mezi svědectvími o minulosti a obrazem historie, kterou pro sebe rekonstruuje, narazíme na nutnost převést ji do *synézy*. Chceme-li informace dále předat, limituje nás *vyprávěcí* čas – rekonstruovat můžeme jen nepatrný zlomek z událostí i statických detailů, uchýlení se k redukci a abstrakci je proto nutností a od nich je blízko k užití stereotypů a metafor. Nezbývá, než nacházet zákonitosti a podobnosti, operovat s jistou měrou přibližnosti a tvořit funkční síta, jimiž budeme minulost nahlížet – tedy omezovat šíři svého záběru. Tímto omezováním však přineseme do sdělení nepůvodní informace – z dějin soustředících pohled na velké osobnosti nebo na drobnosti historické každodennosti získáváme zcela jiné představy.

Bez „osmyslňování“ dějin se historiografie neobejde. Každý výklad minulosti má svého adresáta i ideové zázemí. Po minulosti pátráme ke svému obohacení, výsledky našich hledání slouží opět nám a pro náš kontext, svou recepcí tak chtě nechtě naplňujeme ono poznávané významem, jehož „originalitou“ si nemůžeme být jisti, neboť nejsme schopni vystoupit z horizontu očekávání; hermeneutický kruh nezačíná u předmětu zkoumání, ale u vnímatele a my tak zůstáváme závislí na kontextu, stereotypu a *nedourčenosti*.

To vše mimo jiné znamená, že postmoderní společnost je jen s velkou měrou sebekritiky schopna obhajitelných „velkých dějin“. Historik postmoderní

společnosti je si vědom toho, že jeho výklad je současně výkladem o něm samém a jeho době; uchyluje se proto k přísné kritice pramene a stálé reflexi svých vlastních otázek, svých vlastních cílů i své vlastní pozice v procesu „rekonstrukce nefikčního světa“. Postmoderní historik je tak skvělým stylistou, který zná nástrahy vlastního *vyprávění*, jak historiografický výklad nazval Hayden White na počátku sedmdesátých let (český překlad 2011). Při zkoumání historického „faktuálního“ či „empirického“ narativu, jak bývá nazýván, tak dnes i v českém prostředí „k jednomu z klíčových metodologických předpokladů pro reflexi reprezentací minulosti patří odklon od polemik o obsahu k analýze formy.“ (Činát, 2011: 25) Cestou rozboru vlastních modalit vyprávění se historiografie dostává k možnosti rozeznat „metafory, kterými žijeme,“ od metafor jako archetypů. Hledání podobností a zákonitostí ve svědectvích minulosti a s ideologickým podtextem totiž vede, s jistou nadsázkou, k touze připodobňovat poznávané typizovaným příběhům mýtů, umožňujícím zjednodušit porozumění předávaného výkladu. A souhlasíme-li s tím, že forma naší řeči ovlivňuje i naše myšlení, ne jen naopak, pak bychom měli při poznávání vlastní minulosti k fikčnímu vyprávění přistupovat opatrně.

Jak chci na zástupných příkladech demonstrovat níže, literární teorie zatím nedošla k jasnému souboru indikátorů fikčnosti, které bychom mohli lehce aplikovat na jakékoli texty. Takový cíl je s vědomím proměnlivosti a dějinné a kulturní podmíněnosti zkoumaného materiálu velice obtížný, je-li reálný. Co literární teorie a úžeji teorie fikčních světů poskytuje historiografii, je rámec pro úvahy a obezřetný pohyb v prostoru lidské paměti.

1.2 Předvědecký historiografický narativ jako pramen

Marc Bloch ve svém spise *Obrana historie* dochází nad úvahami o charakteru svědectví, která máme k dispozici, k zásadnímu postřehu, který bude aktuální ještě na konci dvacátého století: preferujeme mimoděčná svědectví (2011: 69). Preferujeme mimoděčně chybné svědectví možná i nad svědectvím záměrně ponechaným pro další generace, které se zdá „správné“ (tj., řekněme, logické). „Bez jejich pomoci [neúmyslných stop minulosti] by se totiž historik vždy, jakmile by se začal zabývat zaniklými generacemi, ocitl v zajetí předsudků, falešné opatrnosti, krátkozrakosti, kvůli níž by pohled na tyto generace trpěl.“ (2011: 69–70) K záměrným svědectvím přistupujeme se skepsí, protože kopírují naše vlastní snahy při předávání informací pomocí nespolehlivého a ve své obraznosti inherentně nedourčeného jazyka. Záměrná svědectví se totiž potýkají s nám známou nutností redukce a zatímco od shrnutí současníků nás nedělí propast nerekonstruovatelného kognitivního kontextu, proměnné ovlivňující interpretaci tzv. *narativních pramenů* nejsme schopni kontrolovat.

Záměrná svědectví ale nesou informace navíc, jsou jedinečnou stopou doby a její sebereflexe, nabízejí jedno z možných čtení minulosti a stejně jako jiné artefakty lidské činnosti i je můžeme náležitě interpretovat a srovnávat. Jediné, co nám k začlenění narativních pramenů klade překážky, je jejich specifická (a obohacující) povaha na hranici „literatury“. Historik Hájkova typu nereflektuje vlastní metodu a svá stanoviska začleňuje do toku vyprávění, jako by byla jeho přirozenou součástí. Nemá sebekázeň postmoderního historika, a tak často zapomínáme či dokonce nejsme schopni formulovat, jaké požadavky můžeme na jeho dílo klást.

Nejdůležitější roli v genezi předvědeckého historiografického díla hraje role autority. Entity převypravované textem jako referenty k aktuálnímu světu mají povahu *argumentu* – jejich vztahy i pozice v univerzu vykládané „verze světa“ jsou určovány cílem textu a obsahem předávaného sdělení, které má čtenář interpretovat. Nesmíme ani zapomínat na všudypřítomný *jasně daný* výklad světa a konečný smysl všech jeho událostí. Křesťanský rámec posiluje přítomnost autority v pramenech, které předvědecký historik užívá. A ani nemusí nutně znamenat, že není schopen jejich kritiky, když začleňuje informace explicitně nesoucí názor, neboť ten je *doložen* coby fakt kontextově, výkladem ve smyslu církevního dogma, a případně autoritou původu pramene.

Aby postmoderní historik mohl čerpat fakta z narativního pramene předvědecké koncepce, musí mít k dispozici nástroj, kterým by rozeznal informace v prameni podávané jako fakta v moderním smyslu slova a informace skládající mozaiku předávaného výkladu. Pouhým spoléháním na ověřování předvědeckých narativních referencí (jedné po druhé v jejich konkrétní podobě) se moderní věda utopí ve vlastním výzkumu a navíc tak bude nucena odložit data narativního pramene jako nečerpatelná. Její představa o minulosti nebude o nic méně „v zajetí předsudků“ či „krátkozraká“, když bude některé své zdroje ignorovat.

1.3 Reference a textové příznaky (ne)fikce

Jedním z prvních požadavků dnešního čtenáře na historiografický text je bezesporu „pravdivost“. Toto záludné a prakticky neexistující kritérium uplatňují nejen laičtí recipienti, ale podprahově se někdy projevuje i v nárocích odborné veřejnosti. Koncept *prandy*, jak jej užívala pozitivistická věda, však spíše zastřel proces rekonstrukce minulosti stíháním iluze konsenzuálního „objektivního“

soudu. V klasické rétorice oproti tomu záleželo převypravování informací nikoli na jakési „podstatě skutečnosti“, ale na *věrohodnosti a pravděpodobnosti* líčeného, k sestrojení čehož užíval řečník fakt ve smyslu kdo, co, kdy, kde, jak a proč. Toto pojetí nebylo principiálně daleko toho, k čemu jsme pracně opět dospěli dnes.

Aby v základě odlišila fikční a nefikční (v jejím pojetí především historiografický) narativ, navrhuje Dorrit Cohnová v knize *Co dělá fikci fikcí?* připojit k rovině příběhu a diskurzu oblast třetí, referenci (2009: 142). Ačkoli si není jista funkčností takového doplnění pro vysvětlení konstituce historiografického narativu, zavádí jej jako prostředek k heuristice srovnávacího pohledu na oba typy textů. Podíváme se zatím na to, co podle Cohnové znamená *nereferenční* narativ:

„[...] mluvíme-li o nereferenčnosti fikce, nemyslíme tím, že fikce nemůže referovat ke skutečnému světu mimo text, nýbrž že k němu referovat nemusí.“ (2009: 29) Londýn Gaimanovy fikce *Nikdykde* a Londýn aktuálního světa mohou tedy být do jisté míry stejnou entitou (!). Jeden z rozdílů v chování fikce podle Cohnové záleží v tom, že je schopna zalidňovat tato odkazovaná místa postavami, čímž nejsilněji přerušuje své pouto k aktuálnímu světu (2009: 30).⁴ Fikce tak závisí především na dvou vlastnostech: „nereferuje výlučně ke skutečnému světu mimo text“ a, co je zde zásadní, „její reference ke světu mimo text nemusí být přesná“ (2009: 29). Můžeme pak ale mluvit o referenci ke skutečnému světu? Mluvíme o stejných entitách?

Podle všeho si Cohnová pro způsob odkazování ve fikci neklade otázku mezisvětové existence, nebo alespoň podobnosti entit. Vyplývá to také z jejího

⁴ Předpokládám, že se jedná o postavy jako fikční konstrukty bez předobrazu v „historických osobách“ aktuálního světa. I tak je na pováženu, zda historiografická pojetí „velkých“ osobností minulosti se nedopouštějí právě konstrukce postav jako metafor či analogií pro zlepšení recepce předávané interpretace dějin, případně, pokud je nerekonstruují, tak *jak to nedělají*.

převzetí dvou různých vrstev fikčního jazyka od Martínez-Bonatiho. Zde sleduje „mimetické výpovědi, jež vytvářejí obraz fiktivního [sic] světa – jeho událostí, postav a předmětů – a nemimetické výpovědi, jež nevytvářejí nic více a nic méně než obraz vypravěčovy mysli” (2009: 161). Zdá se tedy, že pro Cohnovou fikce je jistou nápodobou aktuálního světa, která se nemusí svých odkazů držet pevně. Její *ne*-referenčnost vězí zjednodušeně řečeno ve faktu, že si může *dělat, co chce*. Napodobuje-li se při konstrukci fikčního světa aktuální svět *aněco se přidává*, pak ale jednoznačně nemůžeme mluvit o totožných entitách v obou světech, tudíž představa „odkazování” je zde opětovně narušena. Jak pak ale „vypravěč jmenuje skutečný parník” (2009: 28)? Pro Cohnovou však *nerreferenční* znamená ještě „že samo fikční dílo vytváří svět, k němuž referuje, samotným tímto referováním” (2009: 27). Přibližuje se tak pojetí pseudoreference u Karlheinz Stierleho, který v textu *Co je recepce u fikcionálních textů* nevidí autoreflexivitu fikce jako její autonomii vzhledem k aktuálnímu světu, protože svět se jeví jako horizont fikce a fikce se jeví jako horizont světa, přičemž navzájem je pojí jazyk jako most pro fikci k horizontu možné zkušenosti (2001: 232).

Jak Cohnová, tak Stierle zanedbávají otázku existence uvažovaných entit. Ačkoli bychom zde mohli namítat, že se tak narušuje představa o spojitosti fikčního a aktuálního světa (kterou Ronenová dovádí až k pojetí těchto jako *paralelních*), pro teorie čistě literárně zaměřené nemají otázky po existenci entit hlubšího opodstatnění. Cohnovou nemusí zajímat, zda pojmy, o nichž pojednává při nedůsledné *ne*-referenci, jsou totožné, neboť načrtnutí chování literárních textů pro její orientaci bohatě postačuje – právě proto, že staví své soudy na základě reálných textů a představy konkrétních realizací fikce, může si dovolit vyhnout se striktním kategoriím, což jí tak říkajíc uvolňuje ruce pro popis

problematických, hraničních děl, dlouhodobě se vymykajících jak historickému, tak literárněteoretickému diskurzu. Ačkoli se Cohnová pohybuje nejčastěji v prostředí moderního románu, právě její průzkum překračování hranic fikce (např. nápodobou nefikčního narativu) přináší produktivní možnosti pro zacházení i s texty předvědeckými.

S až překvapivou elegancí dovede tak Cohnová dospět ke stejnému závěru, jaký postuluje filozoficky zaměřená Ronenová: že totiž na rozdíl od nefikčního narativu fikci nemůžeme poměřovat zkušenostním komplexem aktuálního světa. Jednak proto, že ve fikci pojednávané Cohnovou nabývají referenty nových charakteristik, jednak pak proto, že na entitách, které se zdají být s aktuálním světem totožné, v běžném příběhu nezáleží. Je-li Londýn *Nikdykde* do té míry, do které nebyl pozměněn fikcí, totožný s Londýnem aktuálního světa, čtenáře zajímat nebude. A dojde-li přeci jen k nesrovnalosti, pak je tato vyvrácena ve smyslu fikční invence. Mnohem více než v argumentaci Ronenové pak taková konstrukce připomíná definici kruhem, pro praktickou *deskripci* chování textů je však stále užitečná. Obě autorky (jak ukážu ještě níže) docházejí k ověřování pravdivosti výroků fikce v kontextu jí samé. Zatímco Cohnové čtenář je textem naivně unášen do té míry, do které není nucen přijímat „nemimetické výpovědi“ vypravěče, u Ronenové se dočkáme detailnější koncepce ověřování pravdivostní hodnoty pomocí míry aktualizace entit a perspektivy, již jsou nám předestřeny (níže). Charakterizace dodávané Cohnovou nabydou ale na smyslu, až se dále podíváme na možnosti, které si jimi otevřela pro historiografické narativy (viz 1.4).

Ruth Ronenová v knize *Možné světy v teorii literatury* mimo jiné reviduje dosavadní „pojmotvorný“ styk filozofie a literární teorie a s ním i impakt, který měl při

vzniku teorie fikčních světů. Při vědomí sporů, které dosud filozofové a literární teoretici nad přejetím konceptu možných světů do literárního kontextu vedli, se Ronenová pokouší osvětlit hlediska obou stran ve smyslu jejich cílů. Interdisciplinární náhled, který si díky svému zaměření může dovolit, pro ni pak znamená i zvýšenou péči věnovanou zasazení literárněvědného pojetí fikčních světů do filozoficky promyšleného rámce. Svázána nutností vymanit se ze sevření fikčních entit coby nemožných a neúplných objektů dobírá se s pomocí textů Thomase Pavela lépe než Cohnová role reference v konstituování světů, aby tím však na druhou stranu byla omezena v průzkumu textových indikátorů (ne)fikce.

Předně je stejně jako u Cohnové pro Ronenovou nutností definovat nereferenční povahu fikce. Koncept pravdy jako arbitrárního znaku přisuzování určitého kvalitativního typu hodnoty jednotlivým výrokům ve fikci pojednává mimo jiné z pohledu funkce jmen a popisů při přenosu mezi světy. Pro řešení otázky užití jména ve fikci Ronenová čerpá z Thomase Pavela, který pro ni objevným způsobem otevřel cestu fikčních entit „do třídy sémiotických objektů produkovaných jazykem“ (2006: 58) a zbavil tak problém pravdivosti ve fikci otázky existence fikčních entit. Pomocí historického hlediska nové teorie reference zavádí Pavel potřebnou dělicí čáru mezi odkazování na entity existující a neexistující (1979⁵). Pavel dokazuje, že stopováním pravdivosti reference řetězcem odkazování až k prvnímu užití příslušného znaku, připoutávajícího se tak k určité entitě, nedokážeme zajistit jeho neměnnost. Povaha odkazované entity je na počátku ustálena konsenzem uživatelů, kteří hodnotí a přehodnocují charakter, ke kterému je odkazováno, v prvních stupních řetězce. Stejný proces, který napomáhá významu znaku se ustálit a entitě být (zdánlivě) popsána, s sebou však

⁵ Původní text je v současnosti bezplatně nedostupný. Parafrázuji dle: Ronenová, 2006: 57. Srov. Pavelovu knihu *Fikční světy* (2012), kde v kapitole Fikční entity uvažuje nad souvisejícím.

nese dispozice pro přepsání celého procesu označování. Změní-li se kontext, v němž je entita uživateli vnímána, pozměňuje se i povaha entity, k níž je určitým znakem (jménem) odkazováno: tak bůh věřících a „tento“ bůh pro ateisty, přičemž obě skupiny mohou být naplněny stejnými osobami v různém čase. „Jméno není nutně spojeno se svým referentem na základě identifikujících vlastností, ale na základě diskursivní praxe, ve které se takové sepětí předpokládá.“ (Ronenová, 2006: 55) Reference díky tomu může pro Ronenovou být „diskursivní proces, který není závislý na mimojazykových podstatách objektů, ale na sémiotické konvenci, podle níž diskurs konstruuje objekty“ (2006: 58). Mezisvětový výskyt stejně pojmenovaných entit je tak vysoce nepravděpodobný a vzhledem k paralelnímu vztahu mezi světy také náhodný.

Ronenová dochází k závěru, že co se týče pravdivostní hodnoty fikčního diskursu, není přesné teoretické podchycení reference funkčním vysvětlením, a to ani v případě, že zvolíme výše zmiňovaný segregacionistický přístup, který fikční řečové akty považuje za předstírané akty reference. Hledání stability reference pro zjištění pravdivosti výroků o fikčních entitách se tak v podstatě mívá výsledkem, protože generuje pouze vnitřní standardy, které bychom měli opět uplatňovat, abychom se dobrali pravdivostních hodnot ve světě konkrétní fikce.

Úvahy nad povahou odkazování ve fikčním světě tak Ronenovou dovádí k podloženému ohledání, že „fikční diskurs může vytvořit a zkonstruovat objekty, ke kterým referuje“ (2006: 58), nehledě na jejich neúplnost či nemožnost a že rozhodnutí o pravdivostní hodnotě diskursu bude záležet na jiném aspektu fikce. Za povšimnutí tu také stojí externalizace tohoto rozřešení, které Ronenová umísťuje na rovinu recepce – pravdivost je sice poměřována v rámci fikce, ale entitou mimo ni, čtenářem. „V rámci fikčního univerza diskursu není pravdivost

určena ve vztahu k vnětřnímu univerzu, ale vzhledem k fikčnímu světu, v němž stanovit fakty mohou jen některá z textových tvrzení.“ (2006: 53) Ronenová na tomto místě vítá náhradu pravdivosti za „oprávněnou tvrditelnost“ a od Doleželových „stupňů ověření“ ve fikci, které rozhodují o faktičnosti či nefaktičnosti výroků, se později odráží k nosné myšlence knihy – fokalizaci a fikční perspektivě zajišťujícím informace pro rozhodování o pravdivosti na straně recipienta. Rozšiřuje tak čtenářskou nedůvěru, u Cohnové koncentrovanou na „nemimetické výpovědi“, i k jednoduchým faktuálním výročkům, neboť z pohledu Ronenové vše v konstruovaných světech je aktualizováno skrze nějakou perspektivu (blíže v podkap. 1.4).

Právě u „oprávněné tvrditelnosti“ můžeme sledovat, jak se dnešní pojetí argumentu ze strany literatury, tj. analogicky ze strany *fabula*, opět vrací k *věrohodnosti* a *pravděpodobnosti* rétorického *ficta naratio*.

Z popisu fikčních světů a znakové soustavy fikce je u Ronenové důležitý ještě prvek odmítání textových příznaků, a to proto, že pro fikci nejsou exkluzivní: „Immanentně textové vymezení fikčnosti je metodologicky nemotorné a pojmově nepostačující“ (2006: 95), protože jednak fikčnost vzniká i mimo text a jednak „pro porozumění i vytváření jak fikčních, tak nefikčních diskursů užíváme jediného jazyka“ (2006: 96). Demonstraci nesourodosti pojmů s povahou jejich fikční realizace lze u Ronenové nalézt např. v pojetí fikčního a gramatického času. Čas ve fikci je zde vyvrácen ve smyslu nějaké objektivní dimenze, ke které bychom mohli vztahovat zkušenosti z aktuálního světa, místo čehož je nastolen čas jako soustava relativních rovin aktualizovanosti a aktualizovatelnosti jednotlivých zobrazovaných entit, skutečný čas-*prostor*. To vše proto, že „fikční projektování světa je podřízeno hlediskům [...] a diskursivní praxi“ (2006: 233).

Odmítnutím textových příznaků pro fikci s argumentem sdílení jednoho jazyka – jednoho kódu pro dva druhy předávání informace – si Ronenová možná neuvědomuje promeškanou možnost k jejich využití v nefikčním, historiografickém narativu. Cohnová jejich platnost na druhou stranu bohužel nijak nedokazuje; soudit ovšem předem užitečnost hledání mezi (tedy užitečnost negativního vymezování) nefikčního jazyka můžeme se závěry: Jednak – intuitivní tendenci v historiografickém narativu hledat potenciálně určující jazyková (výrazová) omezení prokazatelně máme. A jednak – potenciál jazykových (výrazových) omezení nejsme schopni zavrhnout, dokud o historiografickém narativu z tohoto pohledu textových signálů nebudeme mít dostatek informací. A to platí jak pro historiografický narativ současný, tak předvědecký.

1.4 Kontextové příznaky (ne)fikce

Ve svém dělení fikčních a nefikčních textů Dorrit Cohnová nemá zapotřebí hlouběji prozkoumávat funkčnost navrhovaného systému separace, protože její zájem leží v pomezním prostoru, který dosud nebyl dostatečně zmapován, a je proto ještě příliš brzy na postulování striktních kategorií. Cohnová díky ohledávání hranic fikce a jejich „etologie“ nabírá potřebná data pro kladení nároků na nefikční narativy. Není pro ni důležité, nakolik funkční bude pojmenování té které manifestace ve fikci, jako nalezení samotného rozdílu, po jehož stopách se může dobrat požadavku na způsob konstruování historiografického narativu.

Pro nesouhlas s Whiteovou kritikou označující historiografická díla za „verbální artefakty“ se Cohnová uchyluje „k rovině diskurzu, kde [...] se do hry dostává naratologie a definuje výrazně odlišné formální rysy, které v naší každodenní čtenářské praxi zabraňují tomu, abychom považovali historická díla za

romány a naopak” (Cohnová, 2009: 144). Whiteovu představu splývání fikčních a historiografických narativů, která se vlastně týká mnohem více úlohy narativu *per se*, zde můžeme demonstrovat například v úryvku: „Ze zaznamenaných událostí se příběh teprve vytváří, a to tak, že některé prvky jsou potlačeny, jiné zdůrazněny, a to prostřednictvím charakterizace, opakování motivů, variace tónu a perspektivy, alternativních strategií popisu a podobně, jinými slovy, prostřednictvím všech technik, které bychom běžně hledali v románu nebo dramatu.“ (White, 2010: 109)⁶Pro jeden z prvních rozdílů, které Cohnová jmenuje, využívá své koncepce referenčnosti narativu. Může pro ni v tomto kontextu sloužit jako funkční odlišení, neboť díky němu odmítá představu „zdejování“ (*emplotment*) ve fikci (a to pouze v ní), kde by tak fikční entity musely existovat ještě před samotným aktem konstituce fikčního světa (2009: 23).

Další argumenty, které Cohnová proti směšování narativů klade, se většinou omezují na povahu materiálu, která ve sledovaném žánru převládá. Výhrady, které konstruuje, se často vracejí zpět k omezeným modalitám vyprávění, které mají nefikční narativy k dispozici. Je těžké odlišovat v toku jejího textu dosah *nereferenčnosti* narativu, neboť i když ji Cohnová vyžaduje jako základní měřítko, role reference v tom, „co dělá fikci fikcí“, je spíše zdánlivá: ani ideální historik, kterého vyzvedává z analýzy textů, není omezen v nakládání s referencí v žádném „uměleckém“ ohledu:

Cohnová totiž píše: „To ovšem neznamená, že si historici ‚hrají‘ s časem v tomtéž smyslu jako romanopisci: jejich odchylky od chronologie a izochronie jsou obvykle funkční, určované spíše povahou jejich pramenů, tématu a interpretačních argumentů než estetickými zájmy a formálním

⁶ Srov. fokalizaci u Ronenové v podkap. 1.5.

experimentováním.“ (2009: 147) Problém přináší právě ona často se vyskytující „spíše“ a „odchylky“, které naznačují, že Cohnová zakládá svá hledání na pevné důvěře v jakousi poslušnost ostatního systému, tj. bezkonfliktní systémovost mimo hraniční oblasti (s historiografií). Na jednu stranu prohlásí, že: „Mimo sféru fikce totiž podpírá synchronní souhru příběhu a diskurzu – jakkoli vratce – logická a chronologická prioritá doložených nebo pozorovaných událostí.“ (2009: 145) Na stranu druhou však nepopírá, že „historikova modální omezení jsou důsledkem (i příčinou) toho, že zachovává věrnost (řčeno s teorií řečových aktů) ‚přirozenému‘ či ‚vážnému‘ diskurzu“ (2009: 154). A i když „tataž omezení však pozbývají platnost u heterodiegetického vypravěče“ (2009: 155), stále se jediný rozdíl mezi fikcí a historií redukuje až na vypravěčovo prohlášení: *přijímám na sebe toto břímě, jsem historikem.*

Co se při hledání nástrojů pro hodnocení předvědecké historiografie zdá problematickým, je však jinak zcela funkčním východiskem. Musím zde možná až banálně připomenout, že cílem Cohnové je základní *oddělení* nefikčního narativu, nikoli jeho úplné popsání. Už s jistotou, s jakou klade otázku: „jaký ‚vážně míněný‘ diskurz kdy citoval myšlenky někoho jiného než samotného mluvčího?“ (2009: 148), je patrné, že její bádání se zaměřuje „dopředně“ a má ambici ovlivnit i tvůrčí sílu budoucího diskurzu.⁷ Textové signály, které Cohnová identifikuje, mají podpořit společenskou úmluvu, garantující historikům výlučnost narativu, mají jim nabídnout ukázkou omezených prostředků, které fungují jako „dobrá znamení“.

Existuje tedy aspekt rozboru moderního historiografického díla v pojetí Cohnové, který bychom mohli přenést na předvědecký kontext?

⁷ V předvědeckém „vážně míněném“ diskurzu se totiž s promluvami postav jako s prostředkem ozvláštňení nesetkáme tak zřídka. Jak se s nimi nakládá v *Kronice české*, srov. zde v podkap. 3.2.

V souvislosti s referencí se jistě znovu vrátíme k požadavku, aby nefikční narativ vždy *re*-konstruoval svá fakta, nikoli konstruoval, protože v nastíněné teorii hrají jednu z nejdůležitějších rolí mezi fikcí a nefikcí události, „k nimž došlo před jejich začleněním do narativu“ (2009: 163).⁸ Práce Dorrit Cohnové je nicméně inspirativní především v metodice, jíž pokládá základy. Důraz na textové indikátory, jichž není nefikční historiografický narativ schopen, tj. soustředění se na rozdílnosti v modalitě vyprávění a způsobu formování podávajícího subjektu v textu, se zde projevil jako vhodný signál odlišnosti. Funkčnost a přenositelnost teorie však oslabuje její postavení na definici vztahu mezi fikčními a nefikčními atributy jako vzájemnými doplňky. Převedení teorie na předvědecký kontext neprospívá ani její základní premisa: fikce, která může jakkoli imitovat nefikci, se vždy nakonec prozradí, protože ji imitovat *nemusí*. Takovou tendenci obecně předvědecký narativ prokazovat pravděpodobně nebude, protože mu není vlastní. Přesto se pokusím uplatnit hledisko Cohnové vůči klčovému sporu mezi institutem autora a vypravěče, tedy zhodnotím v Hájkově kronice případné způsoby fokalizace v jejich schopnosti rozsoudit z dnešního pohledu fikčnost, resp. nefikčnost takového textu (srov. 1.5 a 3.4).

„Fikčnost se týká vztahu mezi řečovou situací a jejím kontextem a stupně a druhu odpovědnosti [...] mluvčího za obsah jeho výpovědi.“ A zároveň: „řečová situace může být fikční, aniž by byla částí literárního systému.“ (Ronenová, 2006: 99)

Pro Ronenovou jsou nefikční světy okrajovou záležitostí, a tak chceme-li využít její teorii pro jejich analýzu, musíme si vystačit s interpretací v duchu položeného výkladu. I když se kvůli svému zaměření vzdává textových indikátorů,

⁸ Zde musíme předpokládat, že formulace má na mysli pouze nefikční narativ. Cohnová vyjadřuje explicitní nesouhlas s existencí fikčních entit před aktem vyprávění (2009: 23).

poskytuje nám pragmatickým zakotvením fikce nové možnosti pro odvození komplementárních pravidel pro nefikční, historiografický narativ. Doslova Ronenová říká: „Fikční svět má logický statut odlišný od statutu světa stvořeného historikem nebo přírodovědcem: fikce předpokládá odlišný typ závaznosti vzhledem k aktuálním stavům světa; o objektech obývajících fikční svět předem víme, že mají specifickou povahu, fikce vyžaduje jinou koncepci fungování pravdivosti atd.“ (2006: 106) Zjednodušeně řečeno se na základě toho zdá, že kdybychom nepotvrdili fikční příznaky u předvědeckého historiografického textu, mohli bychom celkem pravděpodobně usoudit, že se jedná o narativ historiografický i z dnešního hlediska. Bylo by zarážející, pokud bychom dospěli k jednoznačnému závěru nad celým textem, nicméně právě u *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan můžeme stopovat charakteristickou oscilaci mezi v současnosti rozpornými koncepcemi vyprávění, které skládají mozaiku celého díla (srov. 3.3).

Zvláště pro Hájkův text by nás měla zajímat *neúplnost* při formulování výroků o fikci, která se „jeví jako inherentní vlastnost fikčních stavů a předmětů, nikoli jako mezerovitost, která má být napravena.“ K čemuž Ronenová dodává zásadní srovnání: „V tom se fikční stavy věcí liší od nepřítomných stavů věcí: logicky a ontologicky jen fikční stavy jsou neúplné svou podstatou.“ (2006: 111) V jejich posuzování tak nesmíme mísit psychickou přístupnost s logickou možností. Právě neúplnost fikčních entit je tak jedním z hlavních rozdílů vůči realitě, protože ta, i když nám aktuálně nedostupná, je logicky úplná.

Na charakteru fikce se podílí i její přístupnost, rekonstruovatelná buď ve smyslu psychického kontaktu se světem, nebo jako logicky odvoditelný vztah fikčních entit k pozici vnímatele, vyskytujícího se v aktuálním světě; aktuální stav věcí ovšem není stabilním referenčním bodem, protože „fikčnost jako

pragmatická vlastnost je plně kontextově závislá, ale zároveň ve vztahu právě ke kontextu jsou fikční světy autonomní“ (Ronenová, 2006: 114). V koncepci Ronenové neexistují mezisvětově identické prvky, jak už vyplývalo z pojetí jména–denotátu, existuje jen rétorická strategie fikčního textu využívající vzdálenost mezi fikcí a aktualitou – relativní možnost fikčních entit (2006: 113).

Na konstrukci fikčního světa se tak podepisují i jevy, které Cohnová identifikovala jako *nemimetické*: u Ronenové jsou to namátkově uvedené stylistické prvky a obecné výroky, které mají představovat skupinu informací podávaných textem, zároveň ovšem primárně neschopných formování složek světa; pouze za přispění recepce mohou být „překládány do složek významu nebo do tematických struktur“ (2006: 113), nezískávají však ontologickou platnost. Vytvořením kategorie výroků o fikci neschopných geneze fikce popsala obecně Ronenová vedlejší produkt textově zakotvené perspektivní hierarchizace fikčního světa. K ní se vrátím v následující podkapitole.

Pro rozbor předvědeckého historiografického textu bych ale ještě jako poslední chtěla zmínit jeden Ronenovou nabízený indikátor – je jím *narativní přítomnost*. Aniž by to bylo zprvu patrné, jedná se o nejužší sblížení mezi teoriemi Cohnové a Ronenové. Cohnová jej pojednává v rámci omezených modalit vyprávění nefikčního historiografického textu, zaznamenává několik zajímavých postřehů blízcích se postřehům Ronenové, ale v širším smyslu se spíš dobírá toho, že pro historiografická díla nám ještě není k dispozici potřebná důkladná analýza. Ronenová zato alespoň pro fikci přináší koherentní zpracování otázky, když trvá v souladu se svým pojetím perspektivy vyprávění na chápání fikčního času coby prostoru, kde relativně přítomné se rovná nejaktualizovanějšímu. Odmítá tak jako scestnou Ricoeurovu představu, která považuje vyprávěcí časy za

gramatické, jen vztažené k jinému referenčnímu bodu, kterým se stává vypravěč. Ricoeur se k tomu však uchyluje jednoduše proto, že jeho fikční světy jsou mimezemi aktuálního světa a jejich spojení nebylo dokonale přerušeno: „Fikce totiž nejen uchovává stopu praktického světa, od jehož pozadí se odráží, nýbrž obrací pohled i k těm rysům zkušenosti, jež ‚vynalézá‘, tedy zároveň objevuje a tvoří. V tomto ohledu se slovesné časy rozcházejí s pojmenováními žitého času, který je pro textovou lingvistiku časem ztraceným, pouze proto, aby tento čas znovu objevovaly v nekonečně bohatých možnostech gramatiky.“ (Ricoeur, 2002: 117) Obecně tedy spolu s Cohnovou Ronenová napadá ty teorie, které „předpokládají, že v nefikčním diskursu mají gramatické časy oddělené, nesporné a ‚nekontaminované‘ časové významy“, protože „naprosto není jisté, že užití časů je v mimofikčních kontextech vymezenější a že negramatické konstrukce [...] se mimo fikci nemohou objevit.“ (Ronenová, 2006: 258) Z navrhovaného modelu fikčních časů si tak pro rozbor můžeme odnést určité varování či upozornění na povahu manifestovaného času. Z hlediska směřování využití teorie fikčních světů pro historiografii bude produktivní, když v Hájkově textu ověříme pomocí sledovatelných projevů nakládání s časem jejich schopnost rozlišit fikci od nefikce.

1.5 Narativní vědomí

Dorrit Cohnová považuje za nejdůležitější rozdíl mezi fikčním a nefikčním narativem samu narativní situaci uvažovaného díla. Narativní situace nastolovaná kombinací modálních a vokálních struktur (2009: 147) jí umožňuje převést pozornost na pro ni nejpalcivější problém, okruh podmínek tvořících různá „vědomí“ ve vyprávění. Skrze problematiku zobrazujícího i zobrazovaného vědomí tak chce dokázat modalitu vyprávění jako textově založený indikátor (ne)fikce.

Pomocí vybraných dvou příkladů způsobu fokalizace v historickém románu Cohnová dokládá jeho formální odlišnost vůči narativní historiografii, díky čemuž si může dovolit připuštění jejich tematické blízkosti. Rozvedení argumentu je velice krátké, pouze aby podložilo prohlášení, že historická fikce a historiografie se od sebe liší co do druhu a jejich poměřování jakousi měrou tvůrčí volnosti uznávanou autorovi je tedy nepatřičné (2009: 152). Z hlediska předvědeckého kontextu se jedná o důkaz irelevantní, je z něj ale možno interpretovat pojetí fokalizace jako principu, který se v nefikčním narativu nevyskytuje, či lépe řečeno jej Cohnová nepovažuje za systémový, ale produkující problematické, nepřijatelné okolnosti, např. informace o vědomí jiných než mluvčího. Tak se jistou oklikou blíží koncepci Ronenové, jak ukáží níže.

Klíčová pozice narativní situace v pojetí Cohnové se projeví, pokud chceme sledovat vznik výkladu zmiňovaných „nemimetických výpovědí“, kterým i Ronenová přiznává až sekundární významotvornou potenci, přesouvající se na rovinu interpretující recepce. Aby čtenář dokázal např. obecný soud vyjádřený textem interpretovat, musí rekonstruovat povahu jeho původce. V tom předpokládá Cohnová, že se spolehne na textové příznaky projevující se v omezení vyprávěcích modalit u historiografického narativu či naopak v určitých příznakových rysech narativu fikčního. Nespolehlivost sdělení, resp. zdánlivě chybnou informaci, pak recipient vyhodnocuje dvěma způsoby: „může za to činit odpovědným autora a vysvětlit danou nesrovnalost historickými a osobními okolnostmi; nebo z ní může vinit vypravěče, čímž nejen že autora zproští viny, ale také mu přičte k dobru tvůrčí mistrovství a kontrolu nad omylností jeho vypravěče-postavy.“ (2009: 97) Zde Cohnová přejímá formulaci Waynea Bootha,

kteřý v nespolehlivém vyprávění fikce viděl prostor pro spojení autora a čtenáře za vypravěčovými zády (2009: 97 a 155).

Protože výklad Cohnové nemá k dispozici ucelený přehled oněch modalit vyprávění, které nejsou historiografii dostupné, protože se zaměřuje především na obhájení této myšlenky z dílčího stanoviska a protože její distinkci užijeme pro text, pro jehož druh nebyla primárně vytvářena, musíme se spokojit s užitím prostého rozčlenění historiografického a fikčního narativu pomocí sledování právě komunikace autora se čtenářem a existence vypravěče v textu. Když se vyrovnává s polemikou dekonstruktivistické „smrti autora“, tedy když se zabývá rozštěpením hlasové jednoty ve fikci, které Ronenová (2006: 110) ve shodě s konvencí formuluje jako rozdvojení ega biografického autora na fikční (vypravěče) a aktuální (autora), uvádí Cohnová přímo: „Budu tedy předpokládat, že pro čtenáře nefikčního narativu má tento narativ stabilní, jednoznačný zdroj a že jeho vypravěč je totožný se skutečnou osobou: s autorem, jehož jméno je uvedeno na titulní straně.“ (2009: 155)⁹Záleží tedy na narativní situaci, jaké dodá signály pro určení původce obrazu podávajícího vědomí.

Na rozdíl od filozofického pojetí reality a fikce, které pro distinkci klade důraz na existenci a neexistenci entit, je podle Ronenové pro literární teoretiky produktivním odlišením fikce „úplná závislost jejích konstruktů na světatvorném aktu vypravěče nebo nějakého jiného konstituujícího činitele“ (2006: 133). Středem pozornosti se v kapitole o fokalizaci a fikční perspektivě (2006: 205–227)

⁹ Opět tu narážíme na zaměření teorie k současnosti či budoucnosti. Díky rozvoji knihtisku a praktikám první poloviny šestnáctého století se však konkrétně u Hájkova textu můžeme i na tuto podmínku analýzy diskurzu víceméně spolehnout, neboť jeho kronika už titulní list měla, a dokonce, „naštěstí“, nesla i autorovo jméno. Jak je ovšem vypovídající specifikace historiografického narativu podle titulního listu, nechávám úmyslně jako otevřenou otázku.

stává transformace systému referenčnosti a nereferenčnosti konstrukce toho kterého světa v systém autentifikace a aktualizace entit skrze různé mluvčí, různá narativní vědomí. Ronenová se zde ptá po jednoznačných znameních, která navzdory závislosti *všech* světů na perspektivě dovedou odlišit strukturu fikčního univerza, a užívá jich pro vysvětlení toho, co laicky pocítujeme ve fikci jako *pravdu*: „Vzájemné působení mluvčích s výroky vytváří hierarchicky organizovaný svět, jehož totalitu konstituují fakty, kvazifakty a nefakty.“ (2006: 205) Faktovou nebo nefaktovou povahu výroků přitom rozhoduje autorita fikčních mluvčích a vypravěčů, před níž prve působí fokalizace.

„Hlavní rozdíl mezi fikčními světy a světy, jež zakládají verze skutečnosti, záleží v tom, že druhé z nich předpokládají, že mimo všechny verze existuje svět takový, jaký jest (as it is). [...] ve fikci nepředpokládáme, že složky světa existují před perspektivami svého uspořádání a nezávisle na nich.“ (2006: 207) Fikční světy tak nemůžeme vystavovat požadavkům ověření, stojí soběstačně mimo ontickou sféru existence, a tak ani nové objevy ve věcech jejich obsahu neznamenaají jakoukoli změnu ve struktuře jejich univerza. Podle Ronenové nelze ve fikci hodnotit nějaký výrok jako chybný, lze pouze usuzovat na autentifikační potenci původce, kterého tak zařadíme na náležité místo v hierarchii mluvčích. Ačkoli takový závěr vyvrací úvahy Cohnové, která výroky pocítovanými jako chybné popisuje vědomí nespolehlivého původce, domnívám se, že Cohnová měla na mysli stejný aspekt fungování fikčních autorit, jaký Ronenová prozkoumává hlouběji a důsledněji. Neshoda vychází především z toho, že zatímco Cohnová si vystačuje s důsledky vyprávěcího aktu fikce, Ronenová předchází aktu narace jako „způsobu verbalizace procesu vnímání a jeho předmětů“ jejím předurčením fokalizací, tj. „faktor[em] filtrování složek světa“

(2006: 209). Zprostředkující pozice tak skrze svou perspektivu rozhodne o tom, *co* se bude vyprávět, a následně, *jak* se to bude vyprávět, čímž vznikne perspektivně podaná, textově zakotvená fikční entita, jejíž recepční *re*-konstrukce je opět závislá na povaze podávající perspektivy (protože je neúplná). Fikční entita je proto zcela závislá na aktu fokalizace, zatímco „ve verzích skutečnosti fakta světa nejsou v apriorní korelaci s typy fokalizace: faktové jádro světa je nezávislé na rozvržení perspektiv“ (Ronenová, 2006: 207).¹⁰

Dále ve své práci Ronenová přistupuje k analýze prostorových entit. Tyto úvahy nicméně vzhledem k rozboru specifického textu, k němuž chceme tuto teorii využít, sledovat nebudeme a opět zůstaneme na obecné rovině. Ronenová uzavírá otázku s tím, že: „Na rozdíl od jiných světů, kde vnímající a vyprávějící subjekty informaci filtrují nebo zprostředkují, v případě fikčních světů jsou oblasti entit vypravěčskými a naračnými akty konstituovány.“ (2006: 226) Jak rozhodneme, zda informace byla filtrována či zprostředkována a nebyla konstituována?

Nelze směšovat ověřenost a ověřitelnost reference. Jen reference nefikční jsou v intencích teorie Ronenové ověřitelné, ale ne všechny máme možnost např. pro nedostatek prostředků skutečně ověřit. Reference fikční na druhou stranu fikčnost výroků neověřují, a tak „nezjištěním“ dokladu tvrzení jsme nedosáhli žádné nové informace. Vyloučíme-li proto ověřování reference, které tímto způsobem teorie Ronenové prokázala jako nefunkční pro distinkci mezi fikčním a nefikčním narativem, dostali jsme dosud jediný nástroj k rozlišení fokalizace od filtrovaného zprostředkování, a to intenci autora, v podstatě jeho performativní prohlášení. To je bohužel v předvědeckém kontextu z našeho pohledu nepřilíš

¹⁰ Tím Ronenová souhlasí s Cohnovou v klíčovém postavení událostí existujících před aktem vyprávění, srov. zde pozn. č. 8 a související pasáž.

funkční, resp. odkazuje nás to na analýzu diskurzu a postupy kulturní historie, neboť autor sám samozřejmě jednoznačné tvrzení v intenci současné teorie neposkytne. Vzhledem k rozsahu práce se zde analýze diskurzu šířeji věnovat nebudu, pokusím se však zachytit všechny relevantní informace podávané samotným autorem, stejně jako informace, které máme k dispozici ohledně geneze *Kroniky české* z dosavadního bádání.

Je patrné, že kvůli současnému či „dopřednému“ zaměření obou studií, jak Cohnové, tak Ronenové, ztrácí jejich úvahy na aplikovatelnosti ve zvoleném předvědeckém kontextu. Chci si nyní pro dokreslení současných úvah nad narativním vědomím vypůjčit pojem *histora*, jak jej koncipují Robert Scholes a Robert Kellogg ve své knize *Povaha vyprávění* (2002: 235–276). „Histor je vypravěč ve funkci vyšetřovatele, který vyprávění buduje na základě důkazů, jež dokázal shromáždit. Histor nefunguje ve vyprávění jako postava, ale není to ani přímo sám autor.“ (2002: 259) Zdrojem tohoto narativního postoje je autorům starověká i renesanční tradice a zmiňovaná rétorická praxe v podobě *fiktivního vyprávění*. Všímají si na povaze tohoto způsobu narace motivace působit určitým způsobem na čtenáře. Některé pohnutky manifestované textem jsou tak založeny na snaze působit autoritativně a podávané informace tvarovat dle svého nejlepšího uvážení bez nároku na zpochybnění. Jedná se o onu „polemickou“, interpretativní složku *řeči* historiografa – maximalizovanou, nehledící si svého pozadí či metody získávání dat, ale vlastního sdělení, které chce předat. Obezřetní však musíme být vůči umístění *histora* v pojmovém vzduchoprázdnu mezi postavou, vypravěčem a autorem, protože i když tak nejlépe vystihuje *dojmy* z textů, koncepčně nás nikam neposouvá.

1.6 Shrnutí

Dorrit Cohnová zavádí do modelu narativu rovinu reference, která jí umožňuje základní oddělení historiografického vyprávění. Na jejím základě staví odmítnutí existence fikčních entit před jejich vyprávěním i možnost citování myšlenek pocházejících z jiného zdroje, než je aktuální původce promluvy. Tím, že spolu s Ricoeuirem ponechává v procesu konstrukce fikčního díla možnost mimeze aktuálního světa a nezabývá se ontologickými dopady přenosu entit mezi světy, se pokouší jako rozdíl mezi fikcí a nefikcí ustavit i pozici autora textu. Na něj v nefikčním diskurzu jako na původce vyprávěcího aktu klade formální omezení, která zaručují samu odlišnost. Presupozicí všech úvah Cohnové je totiž autor manifestující reflektujícímu recipientovi své druhové určení, svou narativní situaci. Ty složky výkladu Cohnové, které se věnují popisu konkrétních realizací, se tak omezují na přirozené uvědomělé chování moderní historie vyvěrající z řešení tzv. krize historiografie ve dvacátém století a chtějí pouze pokládat základy a první okruhy otázek pro budoucí ucelenou teorii nefikčního vyprávění.

Přestože narativní situace v předvědeckém kontextu byla formálně odlišná a o její podobě toho prozatím mnoho nevíme, je možné se inspirovat v indikátorech, které Cohnová načrtává pro požadavky na práci s narativním vědomím při fikční konstrukci i nefikční rekonstrukci světa: vidí jako ryze fikční schopnost zalidňovat světy postavami; v rozlišování se soustředí na výroky, jejichž původ v aktuálním světě je nemožný (jsou považovány v dané perspektivě za psychicky nepřístupné), a s tím související koncepty perspektivy a fokalizace; mimo fikci považuje za zavazující logickou a chronologickou prioritu událostí (nikoli však striktně); všímá si způsobů komunikace fikčního autora se čtenářem;

v nefikčním kontextu identifikuje vypravěče jako ego stabilního biografického autora, což se má projevit i v rozdílné reflexi nemimetických výpovědí.

Ruth Ronenová považuje fikční světy za paralelní k světům aktuálním a za autonomní, a tak stanovuje úplnou závislost fikce na světatvorném aktu vypravěče. Fikční entity i jejich rekonstrukce při reflexi jsou tak na rozdíl od „reálných“ entit zcela závislé na fokalizaci. Nefikční entity „světa jako takového“ mají potenciál existovat před narativem, před „verzemi světa“, ve kterých můžeme výroky empiricky ověřovat. Specifická referenčnost fikce je tak sice odlišujícím prvkem, ale protože na ní nemůžeme žádat důkazy či ji ověřovat, ukazuje se jako nevhodný koncept pro popis konstrukce faktů ve fikčním narativu. Fakta tvoří výroky se statutem „oprávněné tvrditelnosti“, závislé na způsobu fokalizace a pozici původce výroku v hierarchii světa. Fikční svět tak stojí na *pravděpodobnosti* a *věrohodnosti* souměřitelné s tou, která byla cílem fiktivního vyprávění v klasické rétorice.

Ronenová ve shodě s Cohnovou zakládá představu o nefikčních narativech na performativním výroku autora stávajícího se tak historikem, k jehož zhodnocení bude pro předvědecké texty v budoucnu nutno přistoupit s ohledem na analýzu (dobového rétorického) diskurzu. V rozboru kritiky díla Václava Hájka z Libočani povahy samotného textu lze využít některých nabízených závěrů: neúplnost ve fikci není považována za mezerovitost určenou k odstranění; kritériem odlišení fikce a nefikce je kontextově podmíněná příležitost, resp. možnost, ověřit výroky o fikci, přičemž rozporné závěry v případě nefikčního narativu mají možnost v našem vnímání pozměnit povahu zobrazených entit; narativní přítomnost ve fikčním světě má povahu relativního prostorového určení

(je konstruována stejně jako další entity), na rozdíl od nefikčního vyprávění nedokáže vyjádřit *čas*, a tak i chronologie ve fikci není založena na jakémsi prvotním objektivním pořadí událostí.

Doprovodným cílem rozboru je zhodnocení histora a jeho místa na poli pozic prostředkujících vyprávění, a to na základě postřehů Kellogga a Scholese daných do kontextu reflexe kroniky a jejího teoretického pozadí.

2 Recepce *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan

Václav Hájek z Libočan (†1553), během svého života krátkodobě rožmitálský či tetínský farář, karlístejnský děkan i správce vyšehradské kapituly, byl z našeho hlediska do pozdního věku především oblíbeným knězem v kostele sv. Tomáše na Malé Straně (srov. Kolár, 1981: 15), odkud se nám bohužel nedochovaly žádné písemné pozůstalosti kázání, která by jinak jistě po formální stránce objasnila mnoho současných otázek po povaze narativu Hájkovy rozsáhlého díla, *Kroniky české*. Za vydání kroniky se uvádí rok 1541, ačkoli tisk a distribuci textu dopsaného již v roce 1539 provázely mnohé obtíže a reálně se tak ke čtenářům dostávala až od roku 1543 (více viz Kolár, 1981). Už v roce 1585 si ovšem v předmluvě ke *Kronikám dvěma* stěžuje Daniel Adam z Veleslavína na zásadní nedostatek výtisků v oběhu (2005: 234). Důvody oblíbenosti kroniky se proměňovaly s dobou, která ji recipovala. Snad právě proto, že přinášela „ucelený autoritativní obraz o národní

minulosti“ (Kolár, 1981: 24), a proto, že apel, který měla evokovat, se nejsilněji projevoval na morální a edukativní rovině, nutící čtenáře k zamýšlení nad užitností minulosti pro jeho soudobou přítomnost, si zachovala nadčasový ráz a mohla se tak stát i zdrojem volných mytických imaginací v romantickém duchu počátku devatenáctého století (srov. opět Kolár, 1981: 23).

Prvního zhodnocení, které dílu učinilo za dost snad lépe než mnohá z počátku minulého století, se kronika dočkala už v druhé polovině 16. století od zmiňovaného Daniela Adama (podrobněji viz 2.1). Druhem pozdějšího kritického nakládání s kronikou jako pramenem mohou být i četná následování Hájkova odkazu, ať už v rovině přímého přepracování a doplnění původního textu, k jakému přikročil např. Jan František Beckovský v prvním dílu své *Poselkyně starých příběhů českých* z roku 1700, nebo v rovině ideové, v důsledné péči o předání historie národa a jeho kultivaci, jíž se např. nechal inspirovat ve výkladu o důvodech a počátcích Švédské války anonymní autor torza méně známého rukopisu z let 1688–1689, dosud nepříliš přesně označovaného jako *Pokračování Hájkovy Kroniky české na léta 1526–1546*.

Vliv Hájkovy kroniky na českou společnost se v rámci vlasteneckých snah druhé poloviny osmnáctého století měl dočkat zhodnocení v překladu do latiny, který by dílo jako květ českého písemnictví umožnil rozšířit k okruhu evropských učenců. Právě při překladu z let 1761–1782, který měl supervizovat a komentovat Gelasius Dobner, se do recepce Hájkova textu vrátily ostré kritické soudy, které *žánr* kroniky chápaly jako výsostné základy historických bádání. Inovativní dílo, nenacházející v českém kontextu sobě rovného monumentálností ani specifickým pojetím výkladu, tak bylo „rozcupováno“ důkladnou a detailní péčí piaristického řádového bratra Gelasia na základě dobově opodstatněného „hledání pravdy“.

Z jeho pohledu nejen, že Hájkova práce neodpovídala současnému stavu poznání, místy přinášela faktické chyby, ale dovolovala si též začleňovat do svého korpusu informace nepodložené či, bohužel, nedohledatelné. Vedle toho se pak nepřiměřené detaily „oživující“ vyprávění a pozornost věnovaná doplnění bájných let datováním, stejně jako průběžné ozvláštňování textu tematicky exkluzivními, spornými, ale čtivými událostmi zdály jen poslední kapkou, donebevolajícím nactiutrhačstvím *vědy*. Pro Dobnera nebyla myšlenka šíření *takové* české historie akceptovatelnou. Na jeho nedokončenou práci (dovedenou k roku 1198) a poslední, šestý svazek, obsahující pouze opravy a komentáře, však v roce 1782 již neměl nikdo sil navázat.

V kritice kroniky však čeští historici neustali. Mezi lety 1819 a 1823 vyšlo na pokračování téměř faksimilní vydání Hájkovy kroniky z tiskárny Jana Nepomuka Ferdinanda Schönfelda péčí snad Josefa Lindy (srov. Kolár, 1999b). Projekt měl sice „obrodný“ dopad na motivický a tematický rejstřík romantické beletrie, přesto pro Josefa Dobrovského byla kronika „přední zdroj nepotvrzených, zavádějících údajů“ (Kolár, 1981: 21) a téměř nemesis se stala záku Dobrovského, Františku Palackému (viz 2.1). Život kroniky se tak příznačně rozdělil na přijetí jejího narativního impulzu (ve smyslu převypravování, srov. Scholes – Kellogg, 2002: 252) a odmítnutí veškerých souvislostí, které by ji spojovaly s poznáváním minulosti.

Není proto zářezující, že pokud se ve dvacátém století v syntetických dějinách dočkala zmírnění odsudků, dělo se tak poukazem na její zařazení mezi literární dědictví české společnosti. Text *Kroniky české* je stále jako pramen pro historiografické bádání, jemně řečeno, problematický a souvisí to mimo jiné i se stavem našeho poznání dobové (předvědecké) praxe. „Kromě toho, že musíme

uznat jeho zvláštnost [...], máme před sebou také větší úkol modální systém historického diskurzu (nemluvě o nefikčním diskurzu obecně) popsat.” (Cohnová, 2009: 152)

2.1 Základní body kritiky

Při vytváření syntetických dějin literatury se literární historik staví před nezměrné množství textů, které není v jeho silách všechny osobně alespoň prolistovat. V následujícím přehledu zhodnocení Hájkova díla se proto častěji setkáme s přejímáním prvních nálezů a dojdeme někdy až k jejich stereotypizaci. Opakování nebo naopak zamlčení již jednou uvedených informací však ilustruje vývoj obrazu Hájka a kroniky v českých dějinách literatury a bez důrazu na formulace textu se bohužel nedá rekonstruovat. Zajímat nás budou předně jakékoli hodnotící výroky a poukazy na konkrétní oblasti, ve kterých „Hájek zklamal“ či se naopak zasloužil o „obecné dobré“. Nevytvořím zde proto ucelený přehled reflexe, s jejím zaměřením na různé okruhy Hájkova života či knihovědného pozadí *Kroniky české*, ale pokusím se obraz Hájkova díla i osoby v jeho druhém životě, v podobě české literární historie, postihnout skrze časem nasbírané „přidomky“. Text rozsahu i dosahu *Kroniky české* se samozřejmě dočkal mnohých zmínek. Zaměřím se tedy především na studie shrnující, které se pokoušejí vnímat Hájkovu práci v širším kulturním kontextu, a to proto, že právě v zobecněních jsou nejlépe dostupné hojněji se vyskytující názory; literárněhistorická kompendia a předmluvy či poznámky doprovázející vydání kroniky tak mimo jiné považují za vhodná zrcadla vývoje recepce v naší kulturní historii. V následujícím rozboru (kap. 3) jejich závěry vyložím v kontextu předestřené literární teorie, teorie fikčních světů, s ohledem na Hájkovo zázemí i zaměření.

Daniel Adam z Veleslavína napsal o Hájkově kronice: „Mnozí z Čechuov toho času i potom málo ji sobě vážili pro některé příčiny, jako že by někde strany pod obojí dotýkal, mnohé bezpotřebné, časem i básnivé věci vměšoval a vtrušoval.“ (2005: 234) Vzpomene však Cicera, jehož dobrý historik měl mimo jiné nestrannit ve svých soudech, a při úvaze nad vnitrozemskými i česko-německými vztahy se Hájkova stanoviska s povzdechem, že lidé nejsou lepší, víceméně zastane: „[...] koho mi kdo ukázati může, ješto by nechválil svých krajanův, nehaněl cizích? nevelebil své strany, zvláště v rozdílu náboženství a víry, netupil odporné? nezastával přátel a nelehčil nepřátel.“ (2005: 235) Vystihne tím a podrobí metodické kritice rovinu vyprávění Hájkovy kroniky, která sděluje jasný světónázor, *argumentuje*. Následuje známé přirovnání Hájka k Diodorovi, Herodotovi a Liviovi (později ustálenému jako „český Livius“), založené na úvaze: „může býti, že [...] následoval početův, jichž obyčej jest, aby v svých verších netoliko potřebná naučení lidem dávali, ale i k kratochvíli je vzbuzovali.“ (2005: 240) Odkazuje zde snad na ta rétorická doporučení, která *ficta narratio* považovala za výborný prostředek k podnícení a zabavení posluchače (resp. soudce; srov. Ueding, 2003: 101). I když Daniel Adam vidí dramatinování kroniky jako snahu okrášlovat pravdu lží, nemůže podle něj „ta práce jeho v počtu neužitečných a zlých kněh položena býti, poněvadž nad ni užitečnější, lepší, hojnější a spravenější v jazyku našem, ani snad v jiném nemáme.“ (2005: 240–241) A vyjmenovává sedm důvodů, proč si *Kroniky české* navzdory jejím vadám vážit: 1) shrnuje chronologicky historii země od počátků téměř do současnosti; 2) obšírně se věnuje panovníkům a jejich blízkým, v dobrém i ve zlém; 3) vypisuje, jaké postavení (dobré či zlé) měla země v kterém věku; 4) všímá si správy země a jejích proměn; 5) věnuje se podrobně přijetí křesťanství a pobožnosti Čechů, resp.

církevní historii; 6) sleduje všechny stavy království v jejich rozmíškách i svornosti; 7) vyhledává a shromažďuje mnoho informací o počátcích rodů, zámků, sakrálních staveb i měst, obzvláště Prahy.

Veleslavínovo pojednání zde zmiňuji, protože je jednak tím nejbližším, co máme k dispozici místo chybějícího osobního svědectví Hájkova, který by reflektoval vlastní metodu a rozsoudil tak spory o zaměření svého díla, jednak je také odrazem toho, jak bude s dílem nakládáno po „osvícenské bouři“ přelomu osmnáctého a devatenáctého století.

František Palacký se Hájkovu životu a dílu ve své knize *Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber* ([1830] 1869) může díky Dobnerově práci jako první věnovat čistě z pohledu kritiky a hodnocení díla v kontextu dějin literatury. Z kapitoly, kterou Hájkovi věnuje (1869: 273–292), číší především zklamání nad nevyužitým potenciálem – časem, zdroji, vlivem, který Hájek *mohl* mít, kdyby skutečně uvažoval *jako historik*. Pro Palackého je totiž kronika *ustáleným žánrem*, předchůdcem historické vědy v jejím soudobém rozkvětu – a Hájek se sice dobře inspiroval v Kosmově *Kronice české* (1125), postrádal nicméně vhled a úsudek na to, aby dokázal odlišit pohádky a tradované příběhy od ověřené historie; proto se podle Palackého mohl tak rád ohrazovat, že chce psát kroniku a nikoli „rozprávky“. ¹¹ Palackého kritika je ve své příkrosti pochopitelná a logická. Argumentuje závěry „upracovaného“ nápravce Dobnera, vypůjčuje si také nález Dobrovského, ze kterého přetiskuje ve Švédsku nalezený text anonymního českého dějepisce. Ten o Hájkově práci podle všeho píše: „kroniku českou šest let pořád we mnohých mjstech neužitečně spisowal [...] onde i onde z mnohých mist

¹¹ „Er hatte aber nicht die Einsicht, Volkssagen und Ueberlieferungen von der beglaubigten Geschichte zu unterscheiden, so oft er sich auch verwahren mag, daß er Geschichte (kronyku) und keine Mährchen (rozprávky) schreiben wolle.“ (Palacký, 1869: 285)

půgčkau dostaw znamenitých spisů a paměť historických [...] a co se gemu ljbilo, to do swé pletichy wlepil, a což užitečného a paměti hodného bylo, to wypustil, a potom ty wypůgčené kroniky wšecky spálil.” (Palacký, 1869: 281) Palacký se pokouší Hájka „pochválit” alespoň coby sečtělého a pilného sběratele, který vykonal nejobširnější průzkum domácích zdrojů, aniž by v tak velkém množství historických poznámek opominul významnější události. Přesto s lítostí následně přistupuje k zdrcující kritice samotné Hájkovy práce, která pro Palackého postrádala základního historického (pravého historikova) smyslu a taktu.¹² Hájkovo pojetí autority historika, která se zaštit’uje prameny do míry, jíž uzná za vhodné, a není nucena do všech detailů vykládat všechny své zdroje, mu dle Palackého jedině učinilo zle, když mu uvolnilo ruce, aby se svými prameny nakládal dle zlíbení a s fantazií sobě vlastní.¹³ Nad mírou nepřesností a mýlek, které v Hájkově práci Palacký nachází, nakonec přiznává, že jeho dílo nemůže již drahý čas číst jinak než proti vlastní vůli.¹⁴ Jako jediný, byť v Palackého očích slabý, argument Hájkových zastánců pak vidí fakt, že nelze rozsoudit, pro co z nedoložených informací skutečně Hájek podklady měl a pro která tvrzení nikoli. Uvádí však příklad z převzetí Hájkova běžného pramene, tzv. *Pokračovatelů Kosmových*, ze kterých čerpal obsah dopisu Přemysla Otakara II. papeži Alexandru IV. Zatímco „Pokračovatel“ ukončuje dopis před vyprávěním rozličných zázraků, které se děly v bitvě s uherským králem Bélou, Hájek je v dopise „vkládá do úst“ samotnému králi a podporuje tak autenticitu líčených

¹² „Der nothwendige historische Sinn und Tact, dem die Grundregeln historischer Kritik gleichsam eingeboren sind, mangelte ihm also ganz und gar.“ (Palacký, 1869: 286)

¹³ „Solchen Forderungen und Vorwürfen suchte nun Hájek zu, begegnen, und malte daher überall, wo seine Quellen ihn verließen, die Umstände nach seiner Phantasie, seinen Vermuthungen und Combinationen aus.“ (Palacký, 1869: 286)

¹⁴ „Auch gestehe ich, daß ich diese Chronik schon seit geraumer Zeit nicht anders als mit Widerwillen lesen kann.“ (Palacký, 1869: 286–287)

důkazů boží milosti. Palacký k tomu dodává: „Když toto není úmyslné nebo svévolné falšování pramenů, pak co to tedy je?“¹⁵

Josef Jungmann v *Historii literatury české* shledává: „Uznávám, praví sám Hájek, že toto mé psaní ne všem se líbiti bude; a tak jest, za jeho času rozdílnost náboženství trojího, za našeho věku zostřená kritika urážky nejedny w jeho kronice nalezla.“ (Jungmann, 1849: 152) Shrnuje především práci Dobnerovu a odkazuje na Palackého, ačkoli kroniku jako vzácný doklad českého jazyka hodnotí kladně, „jakkoli periody w ni sem tam nucené jsau pro swéwolné slov zasazování“ (Jungmann, 1849: 153).

Josef Jireček v *Dějínách literatury české* (1875: 216–222) věnuje pozornost především Hájkovým sporům a materiální a provozní stránce vydání kroniky. K jejímu obsahu se nevyjadřuje.

Jaroslav Vlček v *Dějínách české literatury* ([1897] 1960: 351–353) snáší na Hájkovu hlavu i adresu jeho díla neskromné množství zásadních prohlášení. Argumentaci Hájkovu i Brikcího z Licka, který napsal *Kronice české* předmluvu, považuje jen za „pěkná slova“ a místo nich uvádí: „Hájkova nespolehlivá povaha, jak ji osvědčil v životě, obráží se i v jeho Kronice české.“ Maje tak na mysli četné spory, které Hájek vedl (viz Jireček, 1875), dává je do kontextu s metodou Hájkovy práce: „Dle zvyku doby dovolává se pramenů, které znal jen z druhé nebo třetí ruky, anebo neznal vůbec;“ Snad tím mimo jiné odkazuje na tři pisáře, které měl Hájek k dispozici pro výpisky ze zemských desek. Pokračuje: „je věcně povrchní, a chronologie jeho je falešná;“ (1960: 352) Zde snad má na mysli systémové doplnění let i pro bájně období Čech za vlády Kroka a jeho dcer, možná tak odkazuje na Hájkovy omyly při záměně osob (jejich sjednocení či

¹⁵ „Wenn dies keine absichtliche oder willkürliche Quellenverfälschung ist, was ist es denn?“ (Palacký, 1869: 291)

rozdvojení, na chybné řazení některých z prvních vladyků). Důvody pro povrchnost objasňuje až Václav Flajšhans (níže), když Hájkovi připisuje zahlcení látkou, kterou zpracovával nedbale, až se projeví chyby a slohová rozkolísanost. Vlček zakončuje: „píše tendenčně ve smyslu své strany. To vše jiní vrstevníci dělali také.“ (1960: 352) Tím uzavírá pozitiva Hájkova díla. Vlčkův výklad je natolik osobitý a výmluvný, že si jej zde dovolím s jistou mírou redakce přepsat: „Ale co Hájka staví mimo ně a pod ně, je jeho nízký názor o úloze dějepiscově i spisovatelově. Nemá citu mravní odpovědnosti. Chce psát kroniku, to jest dějiny, [...] a přece za dějepis vydává i pověsti a pohádky, odívá je v roucho historické a dodává jim učeného vzezření. [...] kde prameny ho opouštějí, mezery vyplňuje z vlastní obraznosti, vymýšleje si listiny, děje, jména, data do samých podrobností. Mění a překrucuje názvy, skládá a rozkládá události, aby se zavděčil jednotlivým žijícím rodům a osobám; bez ostychu vybírá z předchůdců, co se mu hodilo, a obratem ruky proti týmž pomůckám vede poloskrytou jizlivou polemiku atd. [...] Hájka nepronikly velké události, jež vypravoval, nepovznášel k nim svého čtenáře, nýbrž snižoval je k němu; nepopularisoval, nýbrž trivialisoval. [...] Veškerá veřejná činnost karlístejnského děkana svědčí, že i literárně trivialisoval z úmyslu, za účelem čistě prospěchářským.“ (Vlček, 1960: 352) Přestože Vlčkův výklad vede nadsazená interpretace soudobých znalostí o Hájkově sporech, které vzhledem k době vzniku *Dějín* nebyly zasazeny do kontextu „každodennosti“, vystihují dobře klíčové body koncepce kroniky. Vlček odmítá spojení Livia a Hájka, protože obecně neuznává Hájka jako umělce, ale naopak zjednodušeně řečeno jako ziskuchtivého manipulátora. Tak ovšem v kronice implicitně popírá existenci vypravěče a její formální výpravnost nezmiňuje; hledat ji lze jedině v odsudcích tematické volby a v účelnosti všech podávaných informací. Jako zdroje si Vlček

vybírá předně negativní ohlasy: zvěčňuje pozdější, v literatuře proslulý jadrný odsudek Palackého („Hájek ist der bornierteste Pffiffikus[...]“¹⁶), cituje kritiku „dějepisce města Prahy“ (V. V. Tomka), Daniela Adama označuje za shovívavého laskavého humanistu a na závěr zařazuje výňatky z textu vybraného Palackým z výše zmiňované anonymní kroniky nalezené Dobrovským (Vlček, 1960: 352–353). Vše dohromady nutí ke zpochybnění, zda Vlček samotný text kroniky skutečně alespoň prolistoval. Kloním se spíše k závěru, že vycházel ze sdělení Dobnera a Palackého, které přirozeně považoval za autority. Ať už to ovšem bylo jakkoli, jeho soudy dobře odrážejí povahu stereotypizace, která se kolem Hájkovy osoby během devatenáctého století vytvořila.

Text kroniky se na počátku dvacátého století dočkal nové péče spojené s reakcí na odsudečná přijetí století minulého. Václav Flajšhans měl k dispozici další zevrubné studie svých kolegů ohledně Hájkova působení v úřadech stejně jako pramenů, které v sepisování užil. Flajšhansovy úvodní studie k vydání kroniky (1918a; 1918b) jsou vedeny ve shovívavějším duchu, motivovány vyrovnáním předchozího dramatického sporu o národní dějiny, jehož rekvizitou se *Kronika česká* stala. Flajšhans vyvrací dohady anonymního autora citovaného Palackým a všímá si Hájkova procesu sběru materiálu.¹⁷ Úsměvné je uvedení Martina Kuthena, jehož *Kronika o založení země české* (1539) měla být Hájkovi motivací k sepsání vlastního díla, pro něž měl zřejmě různé podklady již před rokem 1534. Flajšhans totiž Kuthena uvozuje jako „jízlivého“ a „prospěchářského“ protestanta a dále vykresluje jako „slabého“ a „malého“ (1918a: XI; 1918b: XXI), v kontrastu k čemuž se Hájkova bohubilá sběratelská

¹⁶ Palacký, F. *Časopis Českého Museum*. 1864, s. 14n.

¹⁷ Vychází při tom ze studie J. V. Šimáka – Prameny a pomůcky Hájkovy. In *Sborník prací historických k 60. narozeninám J. Golla*. Praha, 1906, s. 195–213.

činnost zdá veskrze kladnou. Popud mít text *Kroniky české* pod oboustranným náboženským cenzurním dohledem dle Flajšhanse dokonce vychází z faktu, že Kuthenova kronika tak dalece zklamala svá očekávání. Podle Flajšhanse je Hájkova kronika mírnější v hodnocení Jana Husa, naplňuje přídomek „českého Livia“, je však na ní patrna tendence stranit šlechtě. Jako důkaz Hájkovy péče o historickou pravdu Flajšhans zmiňuje jeho drobný spis *O nešťastné příhodě...* (1541), věnující se velkému požáru Malé Strany, který postihl i část nákladu kroniky. Hájkovy přípravy vydání dvou spisů, *Snáře Vavřince z Březové* a *Solferna*, myslí si Flajšhans ve shodě s Vlčkem, „nesvědčí lichotivě o jeho vkusu ani umělostech“ (1918a: XIX). Hájek se Flajšhansovi nezdá být historikem, za kterého se prý ani nepovažoval, spíše praktikem než teoretikem, pro něhož „historie nebyla ani soudem světa, ani světlem pravdy, nýbrž [...] případnou výstrahou nebo dobrým naučením pro dnešní praxi“ (1918b: XX). Dataci zde má Hájek právo užívat dle svého uvážení, stejně jako prý přibližně tak činí archeologové a geologové, kritiku však Flajšhans směřuje na Hájkovo chatrné odborné zázemí – neuměl dobře latinsky, špatně četl staré písmo (stále však lépe než Kuthen), neměl akademické vzdělání, užíval nevybíravé výrazy a obecně byl s myšlenkou na dvojí cenzuru opatrný, vzhledem ke svým zkušenostem se spory a soudy. Flajšhans si cení šíře záběru Hájkových pramenů i šíře tematické, která pokrývala míry a váhy, řemesla a správu země, nicméně „pověřivý, lehkověrný a povrchní Hájek v tomto množství materiálu zcela utonul“ (1918b: XXIV) a nebyl s to rozpoznat padělky od skutečných svědectví minulosti [!]. Ve Flajšhansově podání je tak nedovzdělaný Hájek romanticky zmítán svými prameny a unášen, kam jej samy svou podloudností zanesou.¹⁸Všimá si, že výtky Palackého o nesprávnosti fakt

¹⁸ Chová se tak paradoxně podle Flajšhanse jako čtenář fikce pro Cohnovou.

nejsou mnohdy relevantní, neboť Hájek čerpal z dobově autoritativních zdrojů, nicméně souhlasí, že jak Dalimil (*Kronika tak řečeného Dalimila*, poč.14. stol.), tak Hájek měli lépe uvážit sběr lidových báchorek a nadto jejich doplňování. Nové informace o Hájkových pramenech uvádí také na pravou míru představu o zlovolném vymýšlení zdrojů. Nedoložené autory, píše Flajšhans, si dokonce nemusel vymyslet sám Hájek, jen se projevil důvěřivě (1918b: XXVIII), což se odrazilo v zachování mnohého z „lidové kultury“. Slohová nejednotnost a chyby v přejímkách i pořadí panovníků jdou zde na vrub opět nezvládnutí příliš obsáhlé látky. Flajšhans přijímá Hájkovu předmluvu jako upřímné svědectví o snaze zachytit celou českou minulost, nicméně *Kronika česká* toho v jeho očích nedosáhla, a i když požívala vážnosti vzhledem ke svým mnohým překladům, sloužila především jako zábavná četba lidu a jako taková byla nahrazena *Českomoravskou kronikou* (1862–1872) Karla Vladislava Zapa. „Dnes tedy [...] své historické ceny úplně pozbyla; máme za ni náhradu v každém směru.” (Flajšhans, 1918b: XXXIII)¹⁹Ke studii o kronice Flajšhans připojuje i zevrubné zhodnocení její dosavadní recepce a pro další studium zásadně vyvrací představu o Hájkovi – zlovolném manipulátorovi, naopak oceňuje kroniku jako zdroj mnohých ztracených textů a někdy jaksi naivně lidového, přesto vynikajícího jazyka (1918b: XLV).

Jan Jakubec v *Dějínách literatury české* ([1911] přeprac. 1929: 655–659) reviduje dosavadní kritiku a spojuje oceňování Hájka s vědeckou vyspělostí doby. Snahy přelomu osmnáctého a devatenáctého století zatratit Hájka coby historika sice nevyzvedává, ale věnuje jim více prostoru než zmírňujícím snahám generace kolem V. Flajšhans. Ve shodě s ním považuje Hájka za nedovzdělaného a

¹⁹Náhradou odbornou se myslí dílo Palackého, což působí do jisté míry ironicky, srovnáme-li rozbor Činátluv (2011) a vůbec kulturněhistorickou roli Palackého *Dějin*.

nedostatečně schopného úkolu, který si předsevzal. V Hájkově konverzi ke katolictví vidí touhu po zaopatření a anachronicky ji spojuje s pozdějšími spory s konzistoří. I pro něj, stejně jako pro Vlčka, mají dochované listiny o Hájkových sporech jednoznačný vliv na jeho motivaci pro psaní kroniky a jako špatný vliv se k nim připojuje i nedostatečně smírné stanovisko s reformací. I tak ovšem Jakubec nejhorší formální prohřešky kroniky připisuje na vrub romantizujícímu humanistickému dějepisce. Zásady práce podle Jakubce přejal Hájek od Kuthena, dobrého příkladu Eneáše Silvia (*Historie česká*, 1457) nenásleduje. Neměl k nim sice odpovědnost, „nechyběla mu však ani píle ani vědecká zvědavost“ (1929: 657). Historickou pravdu v Hájkově díle nenalezneme, míní Jakubec, množství pramenů totiž užívá „nekriticky a nepřesně, často i tendenčně“ (1929: 657), „často z nich opisoval doslovně, avšak nekreslil podle nich, nýbrž karikoval, zamlčoval události nebo přidával své lži, zamazával světlé rysy velkých osobností“ (1929: 658) až na Husa a Jeronýma, u nichž se bál veřejného mínění (nezaměňujme s cenzurou, kterou Jakubec nezmíní); a své zdroje též antedatoval, aby jim dodal starobylosti. „Kde jej prameny opouštěly, vymýšlel si je, ač ne tou měrou, jako mu vytýkala novověká kritika.“ (1929: 657) Jmen Hájek užíval volně a měnil je dle uvážení, etymologizoval, pověsti datoval, doplňoval je „přesvědčujícími podrobnostmi a živou plastičností“ (1929: 657), někdy si vymýšlel pro obohacení české minulosti, častěji však proto, aby naplnil vlastní kapsu. Při přejímání pramenů nedokázal sjednotit jejich styl. Stav panský předřadil městskému, „jemuž Martin Kuthen u nás propůjčil plnou závažnost politickou již při založení Prahy“ (1928: 657). Jakubec si všímá, že novější období, jímž zřejmě myslí léta od konce čtrnáctého století, zabírá „jen“ čtvrtinu díla. „Hájek má smysl pro drobné události a pro episodní postavy české minulosti.“ (1929: 658) Období

reformace ovšem stejně jako Silvius zkreslil. „Velikost té doby snad opravdu nechápal, v něčem zakaloval pohled na ni svým špinavým sklem, kterým byl nucen čtenář jeho kroniky hledět.“ (1929: 658) Nad všemi křivdami, kterých se Hájek dopustil vůči postavám reformace, vyniká jeho cílevědomost: „Hájkova Česká kronika je soustavný, promyšlený literární výboj Čecha proti české reformaci, výboj mnohem nebezpečnější, nežli byly útoky starších katolíků [...], Hájek však znehodnocoval nejskvělejší dílo celého českého národa [reformaci]. I když možno některé nedostatky Hájkovy kroniky vysvětlit a omluvit skrovným vzděláním autorovým a nedostatky jeho doby, morálně obhajovat Hájka je marné úsilí: z České kroniky Hájkovy mluví autor sic dovedný, avšak charakter nízký, vypočítavý a lživý.“ (1929: 658–659) Pozitivem kroniky byla její vlasteneckost a emoční apel, který měla na české beletristy, nicméně to byla „Hájkova karikatura českých dějin“ (1929: 659), co se svou popularitou skrze překlady šířilo do ciziny.

Arne Novák v *Přehledných dějinách literatury české* považuje Hájka za v „lidu“ nejoblíbenějšího kronikáře, „jenž dovedl obratně spojit živly lidové s prvkem humanistickým a vlasteneckou oslavu národních dějin s umírněnou tendencí katolickou“ (Novák – Novák, 1936–1939: 110–111). Prameny byly Hájkovi poskytnuty rozsáhlé, ale nedokázal s nimi naložit kriticky, díky čemuž se ovšem dochovalo mnoho pověstí. Mezery, které v chronologii prameny vytvářely, Hájek zaplňoval z touhy po dokonalosti (motivované praktikami humanistického dějepisectví) i ze snahy podat národní minulost pestře: „hromadil vedle postav, událostí zcela fantastických i genealogické, etymologické a lokálně historické výklady [...]“ (1936–1939: 111). Nejmladší období zpracovává nedostatečně, podávaných informací není hojně a nejsou cenné, ale vyznačuje se lahodným a bohatým jazykem a „zřejmým darem vypravovatelským“ (1936–1939: 111). Na

závěr Novák přináší přehled dosavadních ocenění Hájkova díla, přičemž odkazuje na Dobnerovu práci jako na důkaz nekritičnosti kroniky, neopomíná ale i zmírňující studie Flajšhansovy generace a veskrze obdivné přijetí romantiky (Lindou, Máchou, Zeyerem). Téměř moderní náhled a zároveň výstižné shrnutí předchozí literárněhistorické tradice nejlépe přináší v *Dějínách českého písemnictví*, kde podle Arna Nováka v *Kronice české*, „kterou obratnou kompilací bez kriticizmu, ale s vydatnou vlohou fabulační vydal [...], zakrývá příjemný tón pohotového a rozmarného vypravěče jen nedostatečně libovůli podání namnoze bujně fantastického a nevyčerpatelného v nápadech etymologických i vývodech rodopisných. Jako mohutná památka pololidové prózy požívala po staletí obliby a vážnosti, kterou osvícenská kritika důkladně otrásla a vlastenecká romantika nadšeně obnovila.“ (Novák, [posmrtně 1946] 1994: 55)

František Svejkovský v *Dějínách české literatury* (tzv. akademických; 1959: 328–329) o *Kronice české* píše, že je rozsáhlá a psána s vyhraněnou tendencí jako oslava šlechty s prastarými kořeny a obrana katolicismu. Hájek „usiloval o poutavou formu vyprávění. Proto sahal po vzoru humanistů k bájím a pověstem všeho druhu a doplňoval je různými smyšlenkami. Mlhavý obraz dávné minulosti snažil se zpřesnit vymyšlenými časovými údaji [...]“. (1959: 328) Kronika sice zkresluje historii, ale to nebránilo v její oblibě jako lidového čtení. K tomu přispíval podle Svejkovského někdy i protiněmecký tón a „zdůrazňování slavné české minulosti“ (1959: 329).

Dosud jsem uváděla k obrazu Hájkova druhého života dějiny literární, sledující kulturní kontext, který dílo ovlivnilo, nebo ze kterého pocházelo. Podnětné postřehy však podávají i práce, které *Kroniku českou* řadí do kontextu vývoje historiografické *metody*, jako byly v sedmdesátých letech *České dějiny* Josefa

Janáčka (1971) a *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* Františka Kutnara (1973: 55–57).

Kutnar zde vidí Hájkova doplnění, domyšlení a přetváření jako výsledek snahy po literárním úspěchu a požadované tendenci. Hájkovo nakládání s prameny je opět ryze prospěchářské, až jeho dílo „představuje zcestný pól renesanční historiografické fabulace a spěje ve své bájivé nepravdivosti k bezvýchodné historické metodě.“ (1973: 55) Subjektivita Hájkova podání jej dokonce v Kutnarově pohledu diskvalifikovala z přijetí v jeho vlastní době, ale naopak jej zaopatřila pro roky budoucí, kdy mohl vyniknout Hájkův jazyk a vlastenectví, stejně jako „dovedné spojení humanistických motivů s lidovými“ (1973: 55). S příchodem protireformace i během národního obrození tak kronika ztratila svou funkci historického díla a místo toho se stala „povzbuzujícím vlastenecko-historickým čtením. Moment historické pravdivosti v něm ustupoval do pozadí a na významu nabýval moment národní a jazykový.“ (1973: 56) Kutnarovi též vadí, jak invektivně Hájek zpracoval dobu reformace, že přinášel podrobné informace o nedoložených událostech, že „mnohé z minulosti neznal, nebo špatně a povrchně[!], dokumenty četl nedbale, překládal a vykládal je bez porozumění a libovolně, jeho mravní stanovisko bylo nepevné a laxní.“ (1973: 56) Kutnar však následně přijímá Hájkův postoj vůči historii jako zdroji poučení a názorné ukázky pro život budoucí, chápe jej jako „fabulačního renesančního dějepisce“ a navzdory všem metodickým výtkám je pro něj „symptomatičtým zjevem české historiografie“ (1973: 56) hodným další péče.

Josef Janáček jako jediný z pramenů, které jsem zvolila, nepojednává Hájka ani jeho dílo samostatně, ale zmiňuje jej v kontextu těch aspektů proměny doby, na které měl vliv, či jejichž byl efektem. Volnost nakládání s datováním

v kronice považuje za dobrý příklad dobového chápání časových pojmů jako víceméně prostorových, daných tradicemi a vázících se stále na církevní svátky. Přesnost či detailnost pojetí času proto nebyla vlivem relativně pomalého hospodářského tempa vynucována (1971: 185). Janáček Hájka zmiňuje také v kontextu charakteru dobové poptávky na knižním trhu, která se v běžné produkci zaměřovala na „senzaci a laciný efekt“ (1971: 240). Svobodu, kterou čtenářstvo udělovalo Hájkovi jako autoru kroniky vidí v protikladu vůči zaznamenanatelům událostí bezprostředních, jako byl např. Sixt z Ottersdorfu (*Knihy památné o nepokojných letech*, 1547), na něž byla kladena měřítko „pravdivosti“ a doloženosti tvrzení. Janáček doslova píše: „Pro měšťanské prostředí bylo důležité, aby pravdě odpovídaly ty spisy, z nichž se s prospěchem poučovalo o konkrétních událostech, které se ho bezprostředně dotýkaly, nekriticky však přijímalo všechno, co se vymykalo z tohoto konkrétního dosahu.“ (1971: 240)²⁰ *Dějiny* Janáček koncipuje jako učebnici, a tak se bohužel konkrétních dokladů nedočkáme, přesto je možné předpokládat, že závěry vynáší na základě přehledu dobové knižní produkce (o níž ovšem stále nemáme jasnou představu, přinejmenším co se týče rukopisů). Hájkův vliv na dějepisectví Janáček uzavírá: „Tento směr historiografie byl vysloveně diletantský, a to jak v pojetí, tak i v metodě a odpovídal v každém ohledu obecnému humanistickému diletantství, které nacházelo v oblasti historie mnohem širší pole působnosti: ve sběratelství, v sestavování rodokmenů významných panovnických rodů, v epigrafických záznamech a v pozitivním smyslu pro tradici [...]“ (1971: 246); staví je tak do protikladu k historickému výkladu, který měl v této době dbát oddělení citací pramenů od komentáře historika a tvořit tak historii okolo „objektivního“ dokladu.

²⁰ Snad právě proti tomuto druhu argumentace se Cohnová vymezuje, když nechce poměřovat „volnost“ autorů historických románů a historiografie. Srov. podkap. 1.5.

Úvodní studie Jaroslava Kolára k výboru z *Kroniky české*, který vydal v roce 1981, se díky důkladné syntezě všech předchozích hodnocení stala základem současného pojetí díla v kontextu literatury. Kolár totiž učinil další krok z mnoha a mnoha předešlých poznámek o výpravnosti a „lahodnosti“ Hájkova jazyka a označil klíčové momenty kroniky, ve kterých se ona pocíťovaná epičnost projevovala. „Hájek vypravěč mnohonásobně převýšil Hájka kronikáře. [...] Jako epizační postup funguje u Hájka z hlediska jazykových prostředků zavádění přímých řečí a práce s historickým prezentem, [...] dociluje jím spádnosti a naléhavosti vyprávění, ba místy dokonce jistého ‚evokačního‘ efektu [...]“ (1981: 15) Kolárovy postřehy nemají za sebou pevnou koncepci konkrétní teorie, a tak jsou jeho soudy především prvním mýcením cesty k historické stylistice. K celé Hájkovské anabázi vydal Kolár hned několik zásadních studií, především však *K podobám epičnosti v Hájkově kronice* (1999a). Pro Kolára sehrála Hájkova kronika jednu z nejdůležitějších kulturotvorných úloh v historii naší literatury – její smysl viděl spolu s dobovou představou o minulosti v objasňování smyslu života i přinášení názorných poučení (1981: 7). Stejně jako Janáček nachází v renesančních Čechách dva typy narativních pramenů (Hájkův a „vědecký“, viz níže) a metodou, byť z dnešního hlediska spornou, spojuje Hájka s jeho, i zahraničními, současníky (1981: 19). Chápe tzv. nekritičnost, tj. rovnost informace, která se nám dnes jeví jako historický fakt, s tradovanou pověstí; jejich souměřitelnost při tvorbě dobového historiografického výkladu interpretuje ve smyslu Hájkovy předmluvy, ve které se hlásí k metodě *ad fontes*. Odpovídaly si tak „údaj převzatý z díla uznávané autority jako dohad vytvořený podle autoritativního modelu nebo smyšlenka, doplňující žádoucí obraz nějakého faktu nebo události“ (1981: 7). I když nutno přiznat, že i tak Kolár neschopnost Hájka prameny kriticky

zhodnotit zmiňuje (1981: 13).²¹ Kolár zmiňuje též Hájkovu ctižádostivou touhu po kariéře, nicméně se zaváháním mj. vzhledem k přátelství, které ho pojilo se Sixtem z Ottersdorfu. Celkově se k morálním soudům nad účelem kroniky neobrací, naopak poskytnutí široké pramenné základny stran dvora chápe jako strategický tah šlechty, která si materiálem pro zvědavého Hájka mohla zajistit publikaci rodových legend (1981: 9). I Kolár vidí nábožensko-politickou aktuálnost díla rozplývat se s odstupem, který se vůči vzniku díla časem tvořil, a svůj zájem zaměřuje na zmiňovanou populární poetičnost kompozice a na orální povahu vyprávění. Nad Veleslavínovou obranou se dobírá i vlastního hodnocení, ve kterém chápe kroniku „jako literární dílo s historickou tematikou, nikoli jako soubor zjištěných a chronologicky zřetězených faktů o národní minulosti s hodnotícími soudy o nich, tedy jako dílo vědecké, a to ani v rámci nedotvořených, dobově podmíněných představ o ‚vědeckosti‘ historiografie [...]“ (1981: 11). Za onu vědeckost dobově označuje s jistou mírou váhání oblíbené historické kalendáře. Z Kolárova pohledu Hájek píše *literaturu*, forma analistického záznamu, kterou Hájek chronologií i způsobem zápisu sleduje, je mu proto účelným kompozičním schématem, které do literatury teprve pronikalo. Svě pramenné zázemí Hájek chápal „jako látku, stalo se mu materiálem, z něhož budoval svou vlastní výpověď o národní minulosti jako literární dílo“ (1981: 13). Ústřední složkou díla byly podle Kolára události, protože „Hájek je v zásadě epik“ (1981: 13). Nesloučenost slohů ukazující na jasné přejímky má být důkazem o výrazném převýšení Hájkova stylu nad „strnulým a těžkopádným jazykem dokumentů“ (1981: 15). Kolár poukazuje i na formování postav v Hájkově příběhu o dějinách

²¹ Považuji to však za protimluv, srovnáme-li tento výrok s Kolárovým poukazem na Veleslavínovské *docere et delectare*, které by znamenalo, že zařazené „historiky“ snad měly úmyslně v kronice svůj *vlastní účel*.

na příkladě vnitřně rozervaného bratrovraha Boleslava, který s léty zraje v moudrého panovníka (1981: 14). Minulost měla Hájkovi být „souhrn dějů, které se v uplynulé době dály a udály, odehrály; záznamy pramenů zachytily jejich útržky a na kronikáři Hájkovi bylo, aby se stal ‚ústý minulostí‘ a zpřítomnil ji vypravěčským slovem svým současníkům“ (1981: 14). Literární výklad *Kroniky české*, jak ještě uvidíme, ji umožňuje téměř nekriticky přijmout jako jedno z největších děl české minulosti. Kolárův obraz Hájkovy práce uzavřeme s citací: „Hájek za pomoci a prostřednictvím toho všeho [různých druhů pramenů] literárně formuloval představu o národní minulosti, v níž je v pevnou jednotu sloučen mýtus, fakta, autorovy vlastní představy a fantazie, prameny dobré i smyšlené – prostě skutečnost i fikce. Obě tyto složky jsou vzájemně pevně propojeny jedinou chronologickou osou, která tak spojuje reálné s mytickým, pravdivé s nepravdivým a stírá to, co se kritickému zraku moderní historiografie jeví jako zásadní rozdíl mezi oběma protikladnými typy Hájkových zpráv.“ (1981: 16)

Pro Jana Linku²² v doslovu k čerstvému prvnímu kompletnímu modernímu vydání Hájkovy kroniky (2013) je Hájek suverénním vypravěčem, „který si je vědom svých rétorických schopností a do nejmenších detailů ovládá použitý jazyk a pestrou škálu jeho stylistických odstínů“ (2013: 1395), vč. např. ironie (2013: 1389). Jeho dílo však „není pouze kronikou, historickým čtením, v němž Hájek uspořádává nalezený materiál, [...] ale i velkolepým traktátem o harmonickém uspořádání společenství Čechů, o řešení jejich vnitro- i zahraničněpolitických a ekonomických problémů. Traktátem o to

²² Rozsáhlou studii zde není možné jednoduše exceprovat bez ztráty původnosti smyslu, uchyluji se proto raději k omezení na ty prvky, které zmínili již předchozí kritici, a na postřehy zásadní pro tento rozbor.

pozoruhodnějším, že [...] využívá ke své persvazi převážně postupů beletristických.“ (2013: 1385) Linka se pečlivě věnuje Hájkově motivické výbavě, ústřednímu pojmu „řád“, nahrazujícímu koncept obecného dobrého, a z tohoto úhlu pohledu vysvětluje i nepřízeň, s jakou se setkávají všichni aktéři kroniky, kteří se pokouší jakkoli zasahovat do idyllické i ideální svornosti českého království. Za klíčový princip zobrazování a výkladu v kronice identifikuje analogii, kterou si z teoretického hlediska Hájek vypůjčuje z komplementárního pojetí Starého a Nového zákona (2013: 1386). Potřebuje-li zobrazit „kolektivní mentality“ (srov. Cohnová, 2009: 152), vybírá si k tomu podle Linky různých mluvčích – učenců, kterým se podle mravního étosu kroniky dostává i zasloužené odměny (v pozitivním i negativním smyslu): „Mluvčí, rétoři či přímlovci jsou nezastupitelným prvkem jakékoli společenské komunikace, ať ze strany panovníka (s. 683), tak ze strany kolektivů rozmanité identity.“ (2013: 1390) Linka široce rozebírá i symboliku využívanou kronikou k podnícení žádoucí interpretace. Naratologického rozboru se však drží téměř striktně a dílu jako prameni se spíše vyhýbá: „Skutečnost, že Kronika česká má výrazný aktualizační charakter, neznámá snížení historiografické hodnoty díla. Na tu se však již dříve zaměřili historici a je průběžně mapována [...]“ (2013: 1390) Doplnění datace pojímá Linka na stejné rovině jako „znanost“ (často *mluvčích*) jmen (2013: 1392). Etymologizace je Hájkovi zdrojem látky, materiálem pro historickou dedukci (2013: 1386). Jasný signál vypravěčské pozice v textu nachází v kontaktu se čtenářem skrze ich-formu, ale všimá si i pozic „historikových“, který váhavostí vyjadřuje vlastní omezení (2013: 1393 a pozn. 5 a1). Podsouvání rodových legend do raných období dějin identifikuje jednoduše jako zboží „na trhu se sociálním

postavením“ (2013: 1389) a nevidí v něm jen prostředek naivního ucházení se o přízeň, neboť si všímá též negativních spojnic, které Hájek konstruuje.

2.2 Shrnutí

Kdo tedy byl Václav Hájek z Libočan a co je jeho kronika podle kompendií a syntetických studií?

Obecně: Hájek byl vlastenecký nedovzdělanec květnatého jazyka, který ovšem stylisticky nezvládl svůj výklad sjednotit a často se mýlil.

Metodologicky: Hájek byl sečtělým, pilným a zvědavým sběratelem, který nepečoval o historickou pravdu (ať už znamená cokoli) a nedokázal rozlišit podvržené prameny od pravých; sběratelem, který své premisy a metodologické cíle z předmluvy, ať už je myslel vážně, či jen jako pěkná slova, spíše nedokázal naplnit, protože s doklady pracoval volně, spíše záměrně zamlžoval jejich původ či konkrétní obsah (i když je zároveň téměř doslova přebíral, což rušilo jeho zmíněný styl), nicméně možná byl jen pověřivým a lehkověrným cílem smyšlenek tradovaných lidových báchorek, které jako takové nedokázal rozlišit; kroniku pořádal chvályhodně chronologicky dle análové formy, ale chyboval a pro úplnost a dokonalost, nebo pro svůj zlotřilý prospěch, doplňoval nejen data, ale i jména.

Co se týče pramenů navíc: Hájek sbíral i básnivé báchorky a rodové pověsti, což jej zbytečně mátl, a pak s nimi, i se svými etymologickými vývody, nakládal jako s prameny, navíc fakta přikresloval a doplňoval např. legendami; kde prameny vytvářely mezery, spojoval je, věnoval pozornost drobným událostem a epizodním postavám.

Naratologicky: Hájek měl suverénní vypravovatelský dar, pro nějž se prameny stávaly látkou, spíše však neměl vkus a „umělost“, jeho vyprávění se nicméně vyznačuje „lidovými“ prvky, orální povahou, emočním apelem,

přesvědčujícími podrobnostmi a živou plastičností, stejně jako formováním postav, což spolu s přímou řečí, historickým prezentem, principy analogického zobrazování a ironie má mít vliv na čtenáře a vyjadřovat jasný světonázor, tedy podávat informace špinavým sklem a prospěchářsky manipulovat, nebo vlastenecky zpestřovat národní dějiny.

Kronika: je žánr, který Hájek kazí, či inovuje a přetváří; je zároveň možná dílem fabulačního renesančního dějepisce, které stírá kategorie a manifestuje traktátový přesah, je snad fikcí i skutečností, pololidovou prózou, vlastenecko-historickým čtením, přičemž její autor je, nebo není, umělcem a je, nebo není, historikem.

Můžeme tedy jen povzdechnout nad nadějami Daniela Adama, který si přál, aby byla brzy Hájkova kronika přepracována, znovu vydána a bylo z ní vybráno vše chvályhodné. Byli bychom díky tomu měli k dispozici téměř dobový návod, kde črtat dělicí čáru mezi fikcí a historií. Místo toho budeme raději muset dávat dobrý pozor na vlastní soudy, které se evidentně dokáží nad jediným dílem zásadně lišit. Naše interpretace *musejí* mít teoretické zázemí.

3 Syntéza

3.1 Úplnost, prvotní chronologie a narativní přítomnost

Narativní přítomnost ve fikčním světě je relativní prostorové určení bez možnosti vyjádřit skutečný čas. „Ve fikci fyzický čas a subjektivní pozorování a odhalování času prostřednictvím slov a hledisek je jedno a totéž.“ (Ronenová, 2006: 237) V *Kronice české* můžeme explicitní uplatnění perspektivy s časovým dopadem demonstrovat např. na setkání krále Václava IV. s některými pány, které prve zavřel na Točníku. Páni „s ním tak dlouho rokovali, až jej na to namluvili, že kázal, aby puštění byli na zámek Žebrák a on že tu k ním přijede bez meškání. To když se stalo, kázal král slavný oběd připravit, aby nejprve ti páni s ním hodovali, potom že je chce slyšeti.“ (Hájek, 2013: 870) Samotné „zpomalení“ toku vyprávěcího času, který je u podrobných vypočtení konkrétních událostí mnoha slovesy rozdělen na krátké „akční“ úseky, je pro kroniku velice příznačné. Hájek k tomuto účelu nevyužívá jen hromadění sloves (uplatňované nejčastěji

v líčení bitev), ale i nepřímých řečí (jako zde) či dokonce přímých dialogů. Gnómičtým prázemtem také dociluje „proboření čtvrté stěny“, když umožňuje sdělení vztáhnout i k aktuálnímu času, např.: „Znaje důstojný otec, že při takových důvodích a odvodích ďábel mnoho svých chytrostí provozuje a více na nevinné než na vinné takové věci převodí, to všecko kázal zrušiti [...]“ (2013: 791) Z vyššího strukturního hlediska, členění toku dějin, se také zdá být důležitější chronologie než uvedení konkrétního roku události, protože doplňování datace do míst prameny nespécifikovaných se děje právě s ohledem na průběh vyprávění; tak v roce 963 (2013: 214–215) je vyložena prakticky jediná informace, a to že Boleslav neuposlechl císaře a nedostavil se za ním 18. března do Řezna. Vyprávění to dává vhodnou příležitost „zůřivého“ bratrovraha představit společně s ideologickým pozadím, které spor s císařem má. Nade vši pochybnost je císař v právu. A tak roku 964 (2013: 215–217) může být jako jediné téma konflikt opět plynule navázán: „Císař maje v paměti nezbedná a zůřivá slova knížete českého, kteráž mluvil před posly jeho, času jarního vojsko veliké z bavor do Čech vypravil [...]“ (2013: 215). Je díky tomu patrné, že mezi začátkem sporu a jeho následky uběhl potřebný rok, ale vyprávěcí kontinuita nebyla narušena („maje v paměti“).

Když Josef Janáček pojednává způsob vágní datace událostí v kronikách, představuje raněnovověký čas také jako koncept prostorové orientace, který na časovou přesnost obecně neklade důraz, zatímco se spoléhá na chronologii výkladu. Ta by, pokud chceme Hájka nazvat historikem, měla být „prvotní“ chronologií, odvozenou od „skutečného“ pořadí událostí v aktuálním světě. Ve fikci oproti tomu by chronologie měla být znovu jen manifestací prostorové aktualizace entit, které se nacházejí v popředí či pozadí zájmu vypravěče, na různých narativních rovinách. Problém zde tkví v přibližnosti, s jakou Cohnová

připisuje historiografickým narativům synchronnost s prvotní chronologií – autoři se jí držet přímo nemusí, protože odchylky činí z funkčních pohnutek a kvůli interpretačním argumentům (2009: 147).

Právě jako interpretační argument i zároveň jako konstruující akt lze chápat uskupení událostí ve zmiňovaném roce 964: Boleslav se vzepře císaři, pak jej odprošuje, císař Boleslavovi uděluje službu ve své kuchyni (držet kotel nad ohništěm), na znamení toho musí Boleslav změnit dosavadní erb země černého orla na bílém pozadí (původem od praotce Čecha) za kotel na rudém pozadí.²³ Můžeme události mezi změnou erbu a sporem Boleslava s císařem chápat jako výsledek dedukce a rekonstrukce „pravděpodobných“ událostí, tedy výsledek logického sledu úvah, který autor nedoprovodil komentářem. Zároveň ovšem když zpochybníme část příběhu (dejme tomu, že k datu doložíme erb v původní podobě s orlem), nebude to mít na jeho podobu vliv buď žádný (je to pro nás fikce), nebo ničující – smažeme jeden z trestů, přičemž první, tj. služba, bude působit nepatřičně, protože z povahy Hájkova výkladu, tedy principu totožného s etymologizací, by vyplývalo, že byl dovozen až z podoby erbu; to by ale znamenalo, že si král svůj vojenský pochod na Čechy u Domažlic²⁴ rozmyslel „jen tak“, případně na zem vůbec nevytáhl. Anebo snad vytáhl, ale poplenil. Příběh (teoreticky) nakonec nedává smysl, z hlediska poznání dějin je marný, dobrali jsme se stejného typu rozčarování, jaké zažil např. Palacký.

Problém, který zde ve skutečnosti řešíme, tkví v určitém aspektu Hájkovy metody. Svět, který rekonstruuje, je *úplný*. Neúplnost by totiž nemohl považovat

²³ Příběh mimo jiné umožňuje vyobrazit Boleslava v kontrastu s úctyhodným Čechem, jehož znamení pro svůj nerozum král ztrácí.

²⁴ Domažlice jsou v textu ztotožněny s lat. názvem Tusta, obě pojmenování jsou díky etymologizaci zdrojem podrobností okolo hlavního děje: Tusta jako „tu stůj!“, příkaz císaře králi nad ohništěm, Domažlice jako místo, kde jsou Češi zlí – jen doma, kde jsou chráněni. Podrobněji viz Hájek, 2013: 216.

za mezerovitost a nemohla by jej ponoukat k doplňování dat událostí i jmen aktérů, ani by jej nemotivovala k deduktivnímu zaplňování mezer mezi jednotlivými doklady (Tusta jsou Domazlice, spor krále s císařem, změna erbu). V úvodu kroniky se Hájek ohrazuje proti nepatřičným stěžovatelům, kteří obviňují z chyb samotné evangelisty – nejsou jim dostatečně podrobní (2013: 12–13). To vyvěrá ze základní potřeby historiografické rekonstrukce redukovat informace při „přehrávání“ minulosti, spočívá v nesouměřitelnosti vyprávěcího času s časem vyprávěným.

Myslím si, že podrobnosti a úhledné spojování dokladů rétorickými cvičeními převypravování jsou výsledkem Hájkovy snahy těmito potenciálním oponentům učinit za dost. Jejich výtky si zřejmě bere k srdci a tam, kde je to dovodit možno a pro čtenáře délkou únosno, nenechává prázdných míst. Když se tento postup spojí se snahou udělat z historického čtení „záživnou“ četbu, pobavit čtenáře a podnítit jej k dalšímu vzdělání, vznikají na některých místech specificky koherentní pasáže, u nichž pokud se vyvrátí jediný původní referent k aktuálnímu světu, rozpadá se i celá konstrukce.²⁵

K porušení chronologie přirozeného vývoje událostí dochází i na místech, kde se Hájek snaží udržet tematickou souvislost sdělovaných informací, které by jinak byly zbytečně strohé a na datačně odpovídajících místech by „překážely“ výkladu – tak například např. geneze titulů syna Jana Lucemburského, Václava, v závorce za zprávou o jeho narození (Hájek, 2013: 722); příslušná data nejsou ani uvedena. Jedná se zřejmě o ten ideální typ akceptovatelných odchylek od chronologie, které měla na mysli Dorrit Cohnová.

²⁵ Podle Ronenové by tak mohlo jít o další z indikátorů fikčnosti textu, neboť „zdrojem nebo středem koherence“ (2006: 110) se pro fikci stává autor, řídící proces fokalizace a narace.

Závěrečnou poznámkou ke chronologii budiž upozornění na funkci „znamení“ v kronice. Různé atmosferické jevy, astronomické úkazy atd. jako gradační či dramatizující prvky jsou klasickým kronikářským prvkem, který souvisí s dobovým výkladem světa. Jejich zařazení často doprovází i komentáře specifikující povahu neštěstí či radostí, které předbíhají svou dobu a stupňují napětí, nebo vykládají děje coby odplatu za minulé činy (srov. Hájek, 2013: 707, 722). Můžeme je považovat za další důvod, proč „prvotní“ chronologii v předvědeckém kontextu nepřijmout za distinktivní rys mezi fikcí a nefikcí.

3.2 Nepřístupné výroky a zalidňování světa postavami

Přírozeným znakem fikce by měly být výroky o vědomí mluvčích, kteří se neshodují s narativním vědomím podávajícím text (vypravěčem-autorem). Přímou řeč za jeden z hlavních způsobů „epizace“ či „beletrizace“ kroniky už dosavadní bádání označila. Vedle dialogičnosti nalezneme v textu i konstrukce nepřímé, či úsudky, které z dnešního hlediska nejsou pro historiografii akceptovatelné: „Poslové se velmi ulekli, neb měli nazejtří s nevěstou z Paříže vyjeti. I šli velmi smutně a oznámili to králi franckému slovy žalostivými. A on jím řekl: Jest nám to s nemalým podivením, že jste živého odjeli a nyní umřel. [...] I všedše v radu [poslové], dlouho se o to radili, kterak by mohli z toho osidla vyniknouti [...]“ (2013: 1003)

Podrobnosti tohoto líčení jsou symptomatickými podrobnostmi všech vyprávění Hájkových, která v podobách epizodních nabírají na „básnivostí“.²⁶ Spojuje je uvěřitelnost, *věrohodnost* a *pravděpodobnost*, která ovšem ze synchronního hlediska coby modalita historiografického vyprávění pro svou zdánlivou (zatím ale nepodloženou) neomezenost formálního rejstříku přijatelná není. Přijmeme-li

²⁶ Srov. např. anekdoty kolem biskupa Gebharta – Hájek, 2013: 328.

stanovisko, že *Kronika česká* byla ve své době simultánně vedle textu poučného i zábavným čtením (rozhavy viz Kolár, 1999a), jsou z jeho pohledu jakékoli doslova dramatisace vítaným zpestřením, dodávajícím „živoucí plastičnost“. O dobovém pojetí fikce sama o sobě jejich existence ale ještě nic nevyovídá a otázka si zasluhuje systematické kulturněhistorické péče.

Za ryze fikční prvek bychom měli považovat také formování postav. V kronice lze sledovat několik různých problematických bodů – předně to jsou vedlejší postavy často *mluvících* jmen, jichž Martina Šmejkalová (2005) zaznamenává téměř čtyři sta. Vzhledem k předchozí recepci díla považuji za důležité poznamenat, že nelze slučovat pojmenování postavy s jejím konstituováním. Doplnění jmen můžeme chápat jako princip totožný s doplňováním chybějících dat – pro existující obsah je potřeba nalézt způsob, jak jej systematizovat, jak zaplnit *mezery*, které ve výkladu nevznikly dobrovolným rozhodnutím informaci vynechat jako podružnou nebo již převyprávěnou jiným způsobem. Samotná postava může mít stejné množství pramenů, jako jakákoli jiná faktická informace v kronice. Na stranu druhou takové doplnění může sloužit jednak ilustraci děje (mluvící jméno) i podpořit jeho autentifikaci.²⁷

Dále se s problematikou formování postav váže pojetí existujících historicky doložených osobností, které jsou vybavovány „polidšťujícími“ detaily. Konstrukce výkladu dějin okolo ústředních *konatelů* či *vykonavatelů* je dalším z tradičních kompozičních kronikářských postupů, které si Hájek bere za vzor (Česká, 2011: 42–43, 53–54). Postavou se v kronice stávají nejen osoby, ale i stereotypizovaná uskupení, jako jsou Turci, Táboři či Židé. Roli typické ústřední

²⁷ Srov. konstrukci vedlejších epizod, kterých si všímá už Kolár (1999a). Stereotypně jsou uvozovány *kdy*, *kde*, *kdo*, *co*, přestože některé členy zůstávají neurčité či určené jen zdánlivě. Uvádění konkrétně tradičně podporovalo akceptovatelnost informace.

postavy, panovníka, může dokonce v jeho absenci naplňovat pro účely vyprávění vyšší šlechta (Hájek, 2013: 944). „Poněvadž fikčnost označuje všeobecně platný ontologický typ, nějaký svět můžeme pokládat za fikční, at' zahrnuje historické osoby [...], imaginární postavy [...] nebo jevy nadpřirozené [...]“ (Ronenová, 2006: 105) Navzdory tomu jsme viděli, že hodnocení podrobně líčených postav ověřitelných, ale neověřených se v minulosti omezovalo na výtky vůči „pohádkovosti“ díla, zatímco výtky týkající se postav ověřených nekoncepčně směřovaly k „pravdivosti“ jejich zobrazení. Rozdíl přitom netkví v tom, jak byl s postavami nakládal Hájek, ale jak jsme byli dosud subjektivně ochotni *uvěřit* v jejich ověřitelnost my sami.

3.3 Práce s prameny a narativní emoční apel

V Hájkově díle můžeme sledovat dva druhy tendencí, které se v našich očích sváří. Na jednu stranu mu nemůžeme upřít metodické postupy – nakládání s prameny „zájem o historickou pravdu“ odráží, a to např. v projevech váhání mezi dvěma konci Boleslava Ukutného, dobrým uvozeným „Někteří o něm píší“ a zlým koncem uvedeným „Jiní pak mnozí píší“ (2013: 363). Hájek zde staví specifický precedens bohem ultimátně potrestaného krále-vraha. Jistou míru péče o prameny můžeme identifikovat i v jasných signalizacích citací dokumentů: „tak jakž týž list to v sobě svědčí a zavírá, kterýž jest tuto psán slovo od slova takto:“ (2013: 744), nebo právě ve stylové rozkolísanosti, která odráží přejímání zdrojů a nemusí nutně znamenat Hájkovu neschopnost, ale stejně tak dobře i péči pramen do jisté míry zachovat, „v hromadu pořádně“ sepsat (Hájek, 2013: 11). Důkazy nemáme ani pro jedno, nicméně Kolárova formulace (1981: 15) nasvědčuje, že si výkladem také nebyl jist. Ve způsobu *zdeřování* nemůžeme činit ani dělicí čáru mezi

„báchorkami“, rodovými pověstmi a etymologizováním, které všechny, zdá se, pro Hájka *jsou prameny*, tj. doklady (srov. „nekritičnost“ v podkap. 2.1).

Na stranu druhou mnohem patrnější pro dnešní čtení je „narativní emoční apel“, který kronika předává. Kolár si povšiml, že prameny jsou Hájkovi látkou, kterou jako bard předává svým čtenářům. Zlidšťování postav podrobnostmi a vedlejšími, s velkými dějinami nesouvislými příběhy, stejně jako vkládáním zázraků do líčení bitev (např. které jsou zahrnuty do dopisu krále papeži, jak se rozhořčoval Palacký; Hájek, 2013: 581–584), analogickým zobrazováním, které usnadňuje pochopení (a je tradičním způsobem uvažování zakořeněným ve výkladu Bible), a zmíněnou dialogičností kroniky Hájek řeší, domnívám se, otázku, jak předat čtenáři funkci historie – poznání – a zároveň jej u vyprávění udržet a nadchnout.

Přestože ve výsledku Hájek někdy přímo chybuje (např. zaměňuje pořadí osob či je sjednocuje i rozdvouje) nebo nerozeznává podvrhy v pramenech (což o „historiografičnosti“ díla nevyovídá), svou metodu sám shrnuje nejlépe: „kteréž jsem ne sám od sebe ani z svého smýšlení, ale vybrav z jiných, což mi se zdálo k pravdě nejpodobnějšího, psal“ (2013: 12). Nechci tím tvrdit, že máme Hájkovu slovu slepě věřit, nicméně je myslím patrné, že prvně bychom měli být schopni text vyložit z pozice, kterou sám prohlašuje za primární. Teprve po důkladné analýze Hájkova stylu a způsobu dramatizace dějin budeme moci dojít k odhalení, zda *lže*, když říká „ne sám od sebe z svého smýšlení“. Ukazuje to totiž na to, že kronika z jeho pohledu (a pohledu Daniela Adama) měla pro recepci patrné a dané faktické jádro. Proč je dobové pojetí kroniky nepřehlížitelným úhelným kamenem i výkladu současného rozvedu ještě níže.

3.4 Odpovědnost a referenční body verze světa

Prací s prameny Hájek manifestuje svou představu, že před jeho „verzí světa“ vyprávěné entity existovaly, že mimo jeho svět je ještě „svět, jaký jest“, k němuž se nekonečně přibližuje. Zároveň ale z našeho pohledu nakládá se složkami světa jako autoritativní vypravěč (dramatizuje dějiny). Když pomocí ich-formy vytváří přímý vztah ke čtenáři, z dnešního hlediska nám nic nebrání jednoduše nevěřit, že manifestuje biografické ego, protože sdělované výroky mohou principiálně patřit stejně tak do fikčního světa: „Tak za to mám, že žádný, kdož jest koli byl při korunování, tohoto zakládání kláštera nezmeškal.“ (2013: 635) „Vím, že se jest tomu smál pan čert, neb on se směje, než když vidí, ano se něco zle děje.“ (2013: 331)²⁸ Jedná se o hezký příklad problematičnosti textových příznaků jako distinkcí mezi fikcí a nefikcí, jak je odmítala Ronenová.

Kdo nese odpovědnost za „nemimetické“ výpovědi v *Kronice české*, nedokážeme, zdá se, na základě textu samého rozhodnout. Podle Cohnové bychom u historiografického textu snad měli předpokládat, že osoba, jíž patří jméno uvedené na titulním listě v pozici primární odpovědnosti, je totožná s vypravěčem textu. Nic než naše odhodlání nás v tom ale nepodpoří. Fikce je dána čistě kontextově. Když autor v předmluvě napíše, že předkládá čtenáři kroniku, nemůžeme být o nic moudřejší, neboť *nevíme, co to kronika je*. Platí to i o vyjádřeních jakékoli příslušnosti k historiografickému diskurzu, protože tyto pojmy nejsou přenositelné. Kříží se tu tak při analýze se synchronní teorií performativní výroky nastolující potřebnou narativní situaci, která ale *není*

²⁸ Další dva výroky, které vybírá Linka (2013: 1393) jako kontakt autora se čtenářem: „O tom bylo by mnoho co psátí, ale abych snad z kroniky rozprávky neučinil, zase se k potřebnějším věcem navrátím.“ (2013: 392) a „kteréhož [listu] jsem psátí se oblenil“ (2013: 691) jsou tímto konstruovaným prizmatem fikční do tak (anachronně) absurdní míry, že je nepovažují ani za hodné demonstrace nefunkčnosti tohoto pojetí. Je příliš jednoduché je kvůli silnému diachronnímu výkladu odmítnout.

vodítkem, protože druhou částí našich současných teorií jsou modální omezení, která automaticky očekáváme: a ona v postulované podobě absentují, přičemž se snad projevují jinak – jak, zatím nevíme.

Stejně jako potenciální hlas vypravěče dal by se nad *Kronikou českou* konstruovat i určitý typ fokalizace, kterou způsobuje převažující přehrávání záznamů jako příběhů s interpretačními vztahy k vyšší rovině výkladu dějin, kde působí *příkladně*. Bylo by to ono Jakubcovo špinavé sklo, jímž nám kronika svůj svět, či obraz verze světa prostředkuje. Jak je však patrné, takový nálezný by se zakládal na předchozí premise, že zobrazované entity jsou *konstruovány*.

Dobrym příkladem takové směsi současných potřeb s původním diskurzem je pak *histor*, biografický vypravěč bez pozice postavy s právem na fikční nakládání s textem (Scholes – Kellogg, 2002: 259). Histor je očitý svědek svých pramenů; Scholes a Kellogg o očitém svědectví říkají: „[...] myšlenka záměrného vytvoření nevěrohodného fikčního očitého svědectví je komplikovaný produkt empirického a ironického věku“ (Scholes – Kellogg, 2002: 258). S výhradami by se snad dalo souhlasit, musíme ale vzpomenout celé nevybíravé plejády argumentačních faulů, které si navzájem uštedřovaly různé strany během „protireformace“ ve svých polemikách.²⁹ Nemusí jít o lhaní v dnešním slova smyslu, ale problému s fakticitou výroku se nezbavíme. Kromě toho, postavení původce textu mezi narativní vědomí a fyzickou osobu kombinuje synchronní pocit fikčnosti textu s diachronním pohledem na performativní akt: „[jsem] muž s přirozenou autoritou, který je oprávněn nejen předkládat fakta v podobě, jak je uspořádal, ale také je komentovat, vytvářet analogie, moralizovat, zobecňovat, říkat čtenáři, co si má myslet, a dokonce mu i předepisovat, co by měl dělat.“

²⁹ Srov. např.: Kubišta, A. *Václav Šturm a jeho polemiky s Českými bratry*. Diplomová práce. Praha: FF UK, ÚČD, 2001.

(Scholes – Kellogg, 2002: 260) To sice působí jako elegantní řešení, ale má to za následek naprostou nepoužitelnost kroniky jako narativního pramene, jako historiografického díla obsahujícího fakta a úsudky od sebe oddělitelné.

Nabízí se zde srovnání s kritikou historiografie od Haydena Whitea, který historikovu práci v moderní podobě postavil na roveň principům narace v literatuře. Neznalostí fungování historiografického narativu předvědeckého kontextu možná činíme to samé.

3.5 Shrnutí

Když Hájkovo dílo považujeme za literární projev, za fikční diskurz, naplňujeme své „právo“ vykládat jej jako užitný text v kontextu vlastní doby, hledat v něm fikci na základě pragmatických indikátorů. Uplatněním rysů, které dnes považujeme za distinktivní vůči textům historiografickým, či obecně nefikčním, se ovšem ocitneme ve slepé uličce. V díle jsme schopni identifikovat oba druhy signálů, nad kterými následně směřujeme přístupy. Performativní akt vypravěče, který se na počátku nefikčního vyprávění ztotožní s autorem, je také pragmaticky založen a kontextově definován, a proto zabraňuje zacházet s dílem z ryze synchronního hlediska, dokud se nevypořádáme s jeho dobovou kulturněhistorickou skutečností.

Na již *minulý* historiografický diskurz nemůžeme *klást nároky*, a proto konkrétní, textové distinkce popisované dnes mohou i nemusí platit, neboť vycházejí z dobového, v tomto případě současného, praktického zázemí a sdíleného univerza. Teorie fikčních světů má starší české literatuře jistě co nabídnout, nejdříve musíme ale poznat, co to fikce *byla*, než ji najdeme pro dnešek.

Jak (téměř) řekla Dorrit Cohnová, „~~Historická fikce~~ [Předvědecká historiografie] a historie se od sebe liší co do druhu, nikoli pouze co do stupně, jelikož každou z nich charakterizují jejich typické diskurzivní způsoby.“ (2009: 152)

Závěr

Když hodnotíme Hájkovo dílo, věnujeme se často vlastní agendě – potřebujeme dílo zařadit a *zpracovat*, abychom dokázali pochopit jeho roli v našich dějinách. Na samotných moderních zbraních není nic špatného, problém ovšem vzniká, když opustíme důvěru v text a jeho pozadí. Jsme si natolik vědomi ošemetnosti lidských činů, že nám dělá potíže přijmout performativní akty líčené v paratextech i obsažené imanentně v samém díle, hledáme ujištění v autorově životě, které by se nám zaručovalo za jeho postoje manifestované interpretativností (potencí k jasnému výkladu) kroniky. Vyvěrá to z nejistoty, k čemu se skutečně autor svým prohlášením přiznává, tedy jak si jej máme vyložit, do jaké míry skutečně rozumíme tomu, co znamenal „úkol sběratelský“ (Hájek, 2013: 7) a jak dalece Hájek vnímal z pohledu metodiky analogii mezi jeho dílem a kronikami božími, Starým a Novým zákonem (2013: 11).

Co tím chci říct, je, že při interpretaci konstruujeme střípky Hájkova rétorického diskurzu a kulturněhistorického kontextu, který pak ovšem poměřujeme vlastní recepcí a docházíme k mixtnímu synchronně-diachronnímu výsledku, který tvoří více jen zdánlivě souvislých otázek, než dokáže zodpovědět původních problémů. Dosud tedy balancujeme na kombinaci naratologických a jazykových rozborů s příležitostnými knihovědnými či kulturněhistorickými exkurzy a chvílemi se nám *Kronika česká* jeví jako jednoduše fikční, chvílemi jako problematicky historický text, přičemž ani jedna z variant nás neuspokojuje.

Myslím, že se přirozeně shodneme na tom, že z *dobového* hlediska Hájkův text *nebyl zcela* fikční, museli bychom ignorovat příliš mnoho vnětextových signálů, které byly kronice propůjčeny (např. označení *kronika* nebo proces sběru materiálu), a příliš mnoho explicitní pozornosti, která byla v předmluvách věnována úloze historie a jejího poznávání v životě urozeného i prostého člověka (Hájek, 2013: 5–9, 11–15, 22). Zůstává nám zásadní potřeba rozlišit hranice a povahu dobové fikce, a to nejen pro oblast pomezí, jíž jsou historiografická díla, ale i v literatuře obecně.

Na nedostatku tohoto řešení totiž vznikají ony nesmiřitelné interpretace: Josef Janáček i František Kutnar vykládají narativitu Hájkova díla jako diletantskou slepou uličku historiografie (snaha o diachronii), zatímco Jaroslav Kolár a Jan Linka v ní spatřují stopy literárních ambic či literaturu samu (snad spíše synchronní výklad), přičemž Daniel Adam z Veleslavína, kterého můžeme vnímat jako to nejbližší, co máme k dispozici z dobové recepce i reflexe, Hájkovu kroniku vidí jako vážné poučení i básnivě pobavení, které čtenář jednoduše rozliší, tedy s určitou nevelkou nadsázkou jako populárně naučnou četbu.

Nemůžeme se proto jen odvolávat na nepochopení, kterému Hájek snad v citovaných studiích čelil, protože někteří z autorů jej pochopili velice dobře – přesně totiž pojmenovali až téměř banální problém, který máme se svědectvími o minulosti: jsou pro nás zdrojem informací a zároveň jsou samy předmětem bádání. Když svůj předmět dokonale neznáme, neznáme ani informace, které nám předává.

Literatura

- COHNOVÁ, D. 2009. *Co dělá fikci fikcí*. Praha: Academia.
- ČESKÁ, J. 2011. *Tradovaná narace a Kronika česká Václava Hájka z Libočan*. Praha, 2011-07-21. Bakalářská práce. FF UK, ÚČLLV.
- ČINÁTL, K. 2011. *Dějiny a vyprávění*. Praha: Argo.
- KOLÁR, J. 1999a. *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis. K podobám epičnosti v Hájkově kronice, s. 187–194.
- KOLÁR, J. 1999b. *Návraty bez konce: studie k starší české literatuře*. Brno: Atlantis. Studnice romantického historismu v českém obrození a její iniciátor, s. 283–298.
- PAVEL, T. 2012. *Fikční světy*. Praha: Academia.
- RICOEUR, P. 2002. *Čas a vyprávění: konfigurace ve fiktivním vyprávění*. Díl II. Praha: Oikoymenh.
- RONENOVÁ, R. 2006. *Možné světy v teorii literatury*. Brno: Host.
- SCHOLES, R. – KELLOGG, R. 2002. *Povaha vyprávění*. Brno: Host.
- STIERLE, K. 2001. Co je recepce u fikcionálních textů. In *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host, s. 199–242.
- ŠMEJKALOVÁ, M. 2005. Propriálně pojmenovací akt v Kronice české Václava Hájka z Libočan. In Nejedlý, P. – Vajdllová, M. (edd.). *Verba et historia*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 355–360.
- UEDING, B. (ed.). 2003. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. Bd. 6, Must–Pop. Tübingen: Max Niemer Verlag.
- VEYNE, P. 2010. Jak se píšou dějiny. Červený kostelec: Pavel Mervart.
- WHITE, H. 2010. *Tropika diskurzu*. Praha: Karolinum.

Prameny

- ADAM Z VELESLAVÍNA, D. 2005. [Předmluva ke Kronikám dvěma o založení Země české a prvních obyvatelích jejích, též o knížatech a králích českých, i jejich činech.] In Bohatcová, M. *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů*. Praha: Karolinum.
- FLAJŠHANS, V. 1918a. Kněz Václav Hájek z Libočan. In *Václava Hájka z Libočan Kronika česká*. Díl I. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, s. I–XIX.
- FLAJŠHANS, V. 1918b. Kronika česká. In *Václava Hájka z Libočan Kronika česká*. Díl I. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, s. XX–LXII.
- HÁJEK Z LIBOČAN, V. 2013. *Kronika česká*. Linka, J. (ed.). Praha: Academia.
- JAKUBEC, J. 1929. *Dějiny literatury české*. Díl I. Praha: Jan Laichter.
- JANÁČEK, J. 1971. *České dějiny: doba předbělohorská*. Kniha I., díl I. Praha: ČSAV.
- JIREČEK, J. 1875. *Dějiny literatury české*. Díl I. Praha: B. Tempský. Dostupné také z: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowUnit.do?id=5407&author=>.
- JUNGMANN, J. 1849. *Historie literatury české*. Praha: České museum. Dostupná také z: [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=21655&author=Jungmann Josef](http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=21655&author=Jungmann%20Josef).
- KOLÁR, J. 1981. Hájková kronika a česká kultura. In Hájek z Libočan, V. *Kronika česká: výbor historického čtení*. Praha: Odeon, s. 7–24.
- KUTNAR, F. 1973. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha: SPN.

- LINKA, J. 2013. Kronika česká jako obhajoba řádu: ediční poznámka. In Hájek z Libočan, V. *Kronika česká*. Praha: Academia, s. 1383–1427.
- NOVÁK, A. 1994. *Dějiny českého písemnictví*. Praha: Brána.
- NOVÁK, A. – NOVÁK, J. V. 1936–1939. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Olomouc: R. Promberger.
- PALACKÝ, F. 1869. *Würdigung der alten böhmischen Geschichtsschreiber*. Praha: F. Tempský. Dostupná také z:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=24103&author=Palack%C3%BD%20Franti%C5%A1ek>.
- SVEJKOVSKÝ, F. 1959. Rozkvět měšťanské literatury. In Hrabák, J. (ed.). *Dějiny české literatury: starší česká literatura*. Díl I. Praha: ČSAV, s. 323–362.
- VLČEK, J. 1960. *Dějiny české literatury*. Díl I., sv. 1. Praha: SNKLHU.